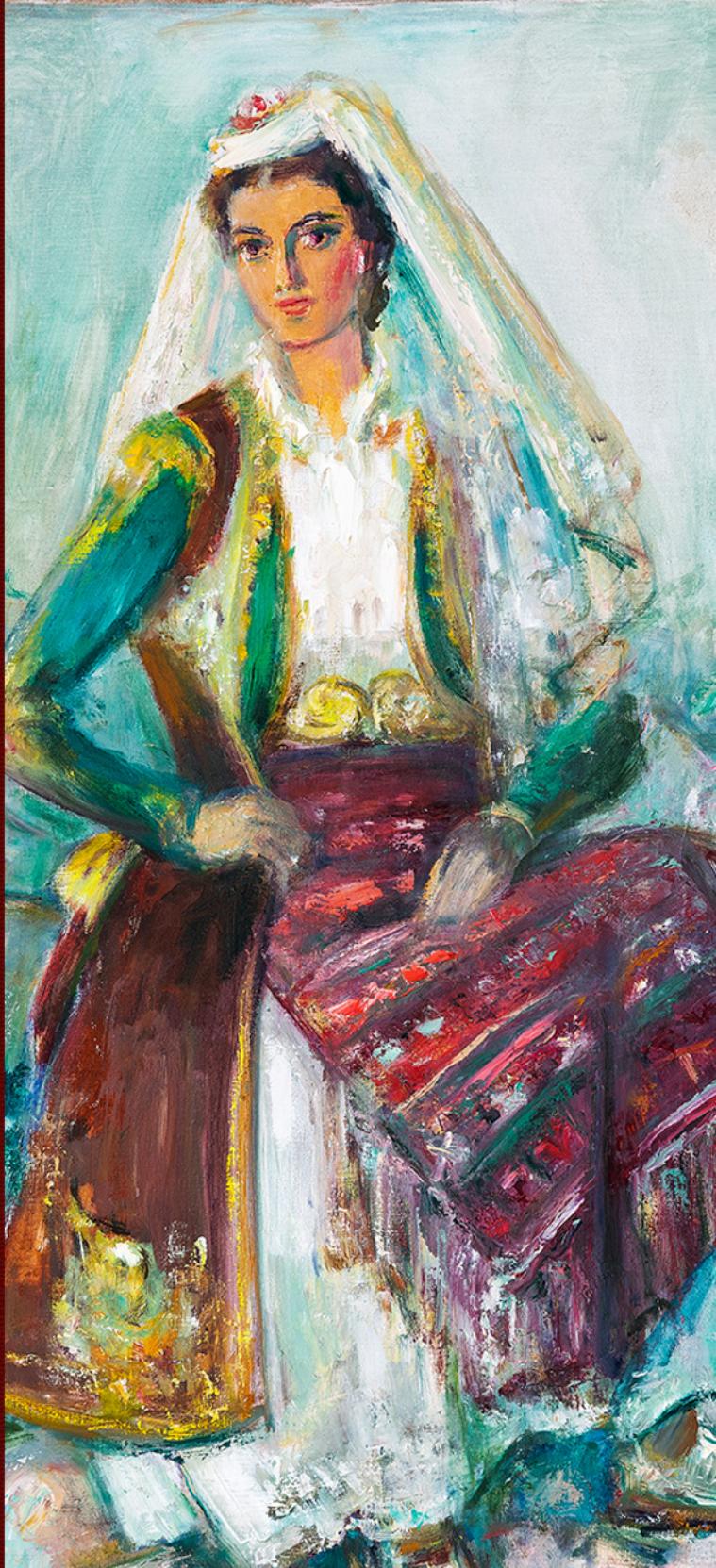


МИЛЕНА
ШОТРА
ГАЋИНОВИЋ

MILENA
ŠOTRA
Gaćinović





Милена Шотра у свом атељеу у Херцег-Новом
Milena Šotra u svom ateljeu u Herceg-Novom
Milena Šotra in her Studio in Herceg-Novi
MXT



Музеј Херцеговине Требиње

УМЈЕТНИЧКА ГАЛЕРИЈА
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ



МУЗЕЈ
ПРИМЕЊЕНЕ
УМЕТНОСТИ



МИЛЕНА ШОТРА ГАЂИНОВИЋ

ИЗЛОЖБА ПОВОДОМ 110 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА СЛИКАРКЕ

IZLOŽBA POVODOM 110 GODINA OD ROĐENJA SLIKARKE

THE EXHIBITION IN HONOR OF THE 110TH ANNIVERSARY OF THE
PAINTER'S BIRTH

Требиње, 2019. године



У ентеријеру - мртва природа / U enterijeru - mrtva priroda / In the interior - Still Life / 1938/39.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

MXT

У част херцеговачке сликарке – омаж Милени

Након 110 лета од рођења једне од првих херцеговачких сликарки, Музеј Херцеговине у Требињу изложбом слика Милене Шотра Гаћиновић подсећа на прве херцеговачке сликаре. Инспирисани херцеговачким кршом, бојама сивих стена које се огледају у плаветнилу небеског огледала, наши сликари су на своја платна пренели ту вечиту игру светlostи и боја која се одувек одиграва на овом простору. Тако је и Милена, родом Шотра, из столачког крајолика понела своје прве боје и виђења у породицу Гаћиновић, одневши их потом са својим супругом Војиславом у свет... Таленат наслеђен из породичне куће, од оца, подељен са чуvenим графичарем – братом Бранком, допринео је – уз учење код познатих сликара у Београду, Паризу и Америци – да се и Миленино име уврсти у сликарске анале. Љубећи као девојчица аутопортрете-писма које им је отац слao из затвора, како сама каже, „док их мама не би отела да их не измажемо“, кроз цео свој сликарски опус није могла да се одвоји од завичајних импресија – предела и боја – које је упијала својим првим детињским погледима. Зато је део живота и провела у Херцег Новом, граду који је у њој највише будио сећања на херцеговачки крш. Зато је поклонила збирку својих слика Музеју Херцеговине у Требињу. Зато и ми захваљујемо на уступљеним сликама граду Херцег Новом и Галерији „Јосип Бепо Бенковић“, Сарајеву и Умјетничкој галерији BiH, Београду и Музеју примењених уметности и „Адлигату“ из Београда на штафелају и бојама. Посебно хвала аутору изложбе гђи Тамари Рајковић, кустосу историчару уметности нашег музеја и гђи Сарити Вујковић, директору Музеја савремене уметности из Бањалуке, које су својим трудом и текстовима осветлиле Миленине сликарске и животне путеве.

мср Ивана Грујић, директор Музеја Херцеговине у Требињу

In the honour of the Herzegovinian woman painter – In the honour of Milena

After 110 years of birth of the first Herzegovinian woman painter, the Museum of Herzegovina in Trebinje, by means of the exhibition of paintings done by Milena Šotra Gaćinović, reminds us of the frst Herzegovinian painters. Inspired by the Herzegovinian karst and limestone area, with the colours of the grey rocks that reflect in the blueness of the sky mirror, our painters couldn't help introducing and transferring all those light and colours' games which occur in this area, to their canvases. Thus, Milena, whose family origins are from the town of Stolac, brought from that landscape her first colours and visions to the family of Gaćinović, and then further with her husband Vojislav to the wide world. The talent which ran in her family and which was inherited from her father and shared with her brother Branko, who was a famous graphic artist, along with the fact that she was taught by the famous painters from Belgrade, Paris and the USA, contributed to enlisting Milena's name in the annals of painting. As a small girl, she would kiss the self-portrait letters sent by her father who was in captivity, as she said „until the moment our Mum took them away from us being afraid that we would smear them“. Throughout her entire painting opus she couldn't detach herself from impressions of the landscape and colours she experienced through her child's views and visions. That is the reason why she spent the part of her life in Herceg-Novi, the town which greatly reminded her of the Herzegovinian karst and limestone area. Therefore, she bestowed a collection of her paintings on the Museum of Herzegovina in Trebinje. Our expressions of gratitude for lending our Museum some of her paintings, go to the town of Herceg-Novi and the Gallery "Josip Bepo Benkovic", to the city of Sarajevo and the Art Gallery of Bosnia and Herzegovina, to the city of Belgrade and the Museum of Applied Arts as well as to "Adligat" from Belgrade, for lending us her easel and paints. Our special warm thanks go to the author of this exhibition, Mrs Tamara Rajković, who is a curator and an Art historian at our Museum and Mrs Sarita Vujković, the director of the Museum of Contemporary Art in Banja Luka, since both of them illuminated Milena's painting and life paths by means of their own commitment, effort and written texts.

MA Ivana Grujić, the direcor of the Museum of Herzegovina in Trebinje



Гусле / *Gusle* / The Gusle / 1980.
уље на платну / oil on canvas
MXT

Између умјетности, журналистике и политике - животни пут Милене Шотра Гађиновић

Приповијест о животном путу Милене Шотра Гађиновић јесте прича о живљењу између Европе и Америке, о ујверењима између секуларизма и религије, и о дјелању између умјетности, журналистике и политици. Говорити, dakle, о Милени Шотра Гађиновић значи говорити о многим њеним даровима. Можда и несвесна своје свестраности, Милена је временом умножила дате дарове, не закопавши их. Стога, о Милени можемо говорити као о сликарки, публицистки, новинару, говорнику, хоровођи, костимографу, револуционару, а прије свега – као о филантропу.

Не чуди њена даровитост када се сагледа њено поријекло, односно припадност угледној породици Шотра из столачких Дубрава. Ђед Јово важио је за најписменијег човјека у селу, а био је надалеко чувен као „мајстор Јово“ због вјештине у ткању харара, у резбарењу чекмеџа за драгоцености и сандука за невјестинску спрему. Миленин отац Данило наставио је резбарски занат врло успјешно, јер су за њега људи говорили „што очима види, рукама ствара“. Био је изванредан пртач. Док је био у заробљеништву током Првог свјетског рата, слао је аутопортрете нацртане на аустријским дописницама, а који су, по Миленином сјећању, као фотографија личили на њега. „Ми смо те аутопортрете љубили, док нам их мама не би отела да их не измажемо“. Изнад свега, отац Данило је волио књигу. Много је читao и писао, био је сарадник мостарских и сарајевских часописа, а у хумористичком листу „Врач погађач“ имао је сталну рубрику под псеудонимом Мамут Тица из Козице. Први је у столачком крају набавио бицикл, радио-апарат и друге новитетe. Мајка Божа своју маштовитост исказивала је кроз проналажење разног коријења и лишћа за, до тада, непознате боје за ћилиме и тканине.

Милена је одрасла у „раскошној природи боја“ у питомим Дубравама, оази херцеговачкој, где су расле маслине, смокве, шипци, лоза, разно биље... Ту је отац подигао невелику кућу уз цесту на мјесту званом Ривине. Изузев најстаријег брата Бранка, у тој кући родили су се Милена и остало четворо дјеце: Борко, Рајка, Миленко и Рајко. Као што је био случај у многим херцеговачким породицама, уз њих шесторо, расли су и њихови млади стричеви и тетке.

Из радосног дjetinjstva Милена је у сјећању носила неколико слика. Путовање у Козице код дједа и бабе на натовареним коњима ради прослављања славе Никољдана. Ускоро, поново зими, кретали би на коњима пут истог села како би празновали Божић. Памти Милена Бадње вече као малу позоришну представу због уношења бадњака. Радовала су се дјеца због ломљења чеснице у којој се крила златна пара. Увече, на Божић, и остale Шотре би се окунипле у дједином чардаку, учествујући у пјесмама и играма. Поплати, родно село мајке Боже, остали су јој у радосном сјећању када је у новој црвеној јакници нестрпљиво посакивала, одлазећи на свечаност у поменуто село, које је предњачило у Херцеговини, нарочито на просветно-културном пољу. Памти Милена и Столац – прву варош коју је видјела. Пролазећи кроз Столац укraшен мостовима на Брегави, чинило јој се као да пролази кроз најљепшу бајку.

То су били исјечци прошлости које је Милена преточила у писане ријечи својих *Виђења*. Све то чега се сјећала било је посљедње године пред Први свјетски рат. „Након тога, на све радосно и лијепо, пала је тешка црна завјеса“.

Током рата и након завршетка рата памтила је Милена непrekидно страховање и непрестано гладовање. Све вријеме рата оца нису видјeli. Брат Бранко, иако дијете, бринуо се о прехранјивању породице, често обарајући, по цијену живота, репу којом су били натоварени аустријски војни камиони. Како је мајка Божа била преоптерећена борбом, бригом и радом да сву дјецу опскрби и сачува, Милена је од малих ногу морала радити све кућне послове. Средином рата Милена креће у први разред основне школе у

Прнићима, придруживши се брату Бранку, који је већ био ћак, и то најбољи у школи. За њега су ђаци говорили да „црта боље од учитеља“, стога је многима израђивао цртеже. Ђаци су били зачуђени како и Милена добро цртала, али то нису много уважавали, с обзиром на то да је била дјевојчица.

Недаће су се наставиле и након рата. Смрт је над свима лебдјела због шпанске грознице која је косила све редом. Читава Миленина породица обољела је од ове смртоносне болести, али су сви остали живи. Сјећа се Милена непријатног мириза сирћета и бијелог лука, јер је отац Данило пратио упутства из књиге Васе Пелагића.

Након завршетка основне школе, од даљег Милениног школовања није могло бити ни говора, јер је породица осиромашила, а Дјевојачки институт на Цетињу, на који је отац желио да је упише, био је укинут. Многи у породици сматрали су да Милена треба да буде добра домаћица, јер ће се и онако удати. Мајка Божа тражила је од Милене да се усавршава у кувању и домаћинству, отимавши јој књиге из руку које је кришом читала. Иако је разумијевала њене жеље, није могла да јој помогне, а Милена је чезнула за учењем, више него за било чим другим. Стриц Никола, најобразованији од све браће, разумио је Миленину жељу за школовањем. Као угледан трговац, допринио је томе да се у Чапљини отвори женска занатска школа коју је Милена похађала три године. Прије завршетка школовања, родитељи су Милену удали, с непуних шеснаест година, јер се појавио веома угледан просац из познате



Потврда похађања цртачког курса на Коларчевом народном универзитету
Potvrda pohadjanja crtačkog kursa na Kolarčevom narodnom univerzitetu
Certificate of attendance of the drawing course at the Kolarac People's University
MXT



Студентска карта Милене Гаћиновић са Сликарске академије Андреа Лота
Studentska karta Milene Gaćinović sa Slikarske akademije Andrea Lota
The student card belonging to Milena Gaćinović when she studied at the Art Academy of Andre Lhote
MXT

свештеничке породице, Војислав Гаћиновић, брат чувеног револуционара Владимира Гаћиновића. Војо је у то вријеме био уредник сарајевске „Просвјете“, човјек од књиге, што се веома поштовало у породици Шотра, тако да су сматрали да је он „лијепа прилика“ за Милену. Она се није противила, иако су јој мисли и осјећаји били потпуно измијешани. Поводом удаје забиљежила је „...за женско дијете, у мојим условима, сви путеви, осим удаје, били су затворени. И пристала сам, како се то од мене и очекивало“.

С мужем Војом одлази у Београд, где је он радио као новинар у уредништву опозиционог листа „Новости“. Убрзо су остали без прихода, јер је лист у међувремену укинут. С обзиром на то да је Војо завршио богословију, одлучио је да прими свештенички чин, како би се отиснули у Америку. То суморно путовање преко Атлантика, у љето 1926. године, Милена је обилно заливала сузама. Исто осјећање задржала је и када је ступила на тло Њујорка, који јој је дјеловао застрашујуће. Имала је осјећај да је „промијенила свијетом“, како је истицала да се у Херцеговини каже када неко умре.

Први боравак у Америци, у периоду од 1926. до 1932. године, обиљежио је живот у Омахи и Лос Анђелесу, где је Војо

M. Gatchinovitch

вршио свештеничку дужност. У међувремену, Милена је родила сина Владимира, а убрзо и кћер Ксенију. На радост исељеника, Милена је за дјецу основала школу матерњег језика и историје. Припремала је позоришне комаде за дјечије представе и за представе одраслих, у којима је била и редитељ, костимограф и сценограф. Руководила је дјечијим и омладинским хоровима, па је зато нарочито жељела да се усавршава у свирању клавира и теорији хорског пјевања. Ради усавршавања, одлазила је на часове код Рускиње мадам Торчин, која је била чувени музички педагог у Холивуду. Много труда и времена уложила је у просветното-културни рад, сматрајући га важним, како би се исељеници и њихови потомци – ради очувања идентитета – што више везали за своју постојбину, језик, културу и обичаје.

Иако је било и лијепих тренутака током првог боравка у Америци, на Миленино непрестано јадиковање, уследијео је повратак у Југославију 1932. године. Најприје су кратко живјели у Скопљу, а потом прелазе у Београд због избора Војислава Гађиновића за народног посланика. Њихов дом постао је стјециште знаменитих људи. Бранко Ђопић, Иво Андрић, Веселин Маслеша, Јован Дучић, Јован Поповић, Борислав Продановић, само су нека имена интелектуалаца и књижевника који су долазили код Гађиновића. Код њих су становали и студирали Миленко и Рајко, Миленина браћа, који су, слиједећи старијег брата Бранка, пригрлили новооткривени политички правац – комунизам. Приликом честих дебата у њиховом дому, Милена је несвесно почела да се сврстava на страну комуниста и да брани њихове ставове. То су били Миленини први кораци у политици, а пресудни кораци у њеном животу. Забиљежила је касније да су омладинци у Београду, укључујући и Вељка Влаховића, као и њена три рођена брата, извршили пресудни утицај на њу да и она постане политички што и они. Године 1939. Милена Гађиновић постала је члан Комунистичке партије.

Милени се пружила прилика да посети Међународну изложбу у Паризу 1937. године. Осим разгледања Совјетског павиљона и знаменитости Париза, захваљујући сликару Мирку Кујачићу, посетила је изложбу о Ван Гогу, која ју је задивила, те се у њој зачела идеја да се опроба у сликарству. Томе је свакако допринијело познанство с многим сликарима, међу којима су били и Јован Бијелић и Петар Добровић. Ова два угледна сликара водили су значајне сликарске школе у Београду. Иако је Јован Бијелић, као породични пријатељ Гађиновића, инсистирао да Милена учи код њега, одлучила је да часове сликарства похађа код Петра Добровића на Коларчевом народном универзитету.

„Управо када сам била у највећем замаху рада код Добровића и осјећала се политички корисном, убијећена да сам нашла свој прави пут, процијењено је да би [...], с обзиром на везе са исељеницима из ранијег боравка и свештенички чин Војислава Гађиновића, било неопходно да одемо на рад у САД“. Супруг Војо одмах је пристао, међутим, Милена се опирала на све могуће начине, јер није жељела поново да напусти своју земљу. По договору, Војо је кренуо први, док је Милена 1938. године отпотовала с дјецом у Париз на годину дана, како би учила сликарство на Сликарској академији Андреа Лота, што је био сан многих сликара. „Лот нам је указивао на широки спектар праваца [...] што је за нас значило да можемо изабрати пут и правац који желимо или да тражимо сопствени пут. Ипак, да прије свега, морамо научити основно за све путеве – теорију“. Милена би дуже остала код Лота да рат у Европи већ није почeo. Морала је да се придружи супругу у Америци, стога америчким бродом *Manhattan* креће за Америку у јесен 1939. године.



Код Петра Добровића на Коларчевом народном универзитету

Kod Petra Dobrovića na Kolarčevom narodnom univerzitetu

With Petar Dobrović at the Kolarac People's University

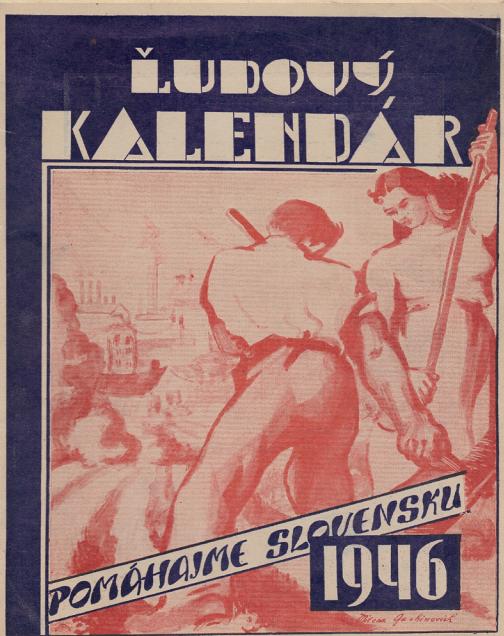
MХТ

Војислав Гађиновић налазио се у Њујорку, јер су га тамошњи Херцеговци убиједили да тамо остане, како би покушали да оснују Српску православну црквено-школску општину. Долазећи у Њујорк, Милена се није могла ослободити мучних успомена из првог боравка у том граду, који јој је и даље био мрзак. Као и приликом ранијег боравка у Америци, од Милене се очекивало организовање просветнно-културног рада. Одмах по доласку, Милена је отпочела са наставом за дјецу исељеника у школи за српски језик и историју. Истовремено је почела и да води хор српских дјевојака. И поред бројних обавеза, није запоставила сликарство. На препоруку сликара Максимилијана Ванке, успјела је да упише сликарску школу код познатог сликара и вајара Александра Архипенка. По његовим упутствима, почела је да слика пејзаже, што ће касније постати незаобилазна тема њеног сликарства. Када је могла да достигне највише у сликарству, стигла је вијест да је Југославија нападнута. Кроз плач је Архипенку саопштила да ће се посветити борби за ослобођење Југославије и других земаља од фашизма. Архипенко је жалио што Милена одлази, сматрајући да је могла много да постигне. Напуштајући Архипенка, Милена је испустила своју највећу животну шансу да у умјетност уђе на велика врата.

Крајем 1940. године у Њујорку је организован велики народни збор „за одбрану слободе и независности“ Југославије. Уз бројне говорнике, на збору је, упркос пријетњама, иступио и Војислав Гађиновић, као свештеник и бивши народни посланик. Убрзо након Војиног говора, одузета му је парохија, црква у којој је служио је усред зиме закована, а породица Гађиновић остала је без средстава за живот. Милена је одмах кренула у потрагу за запослењем. Најприје је радила у ресторану, потом у кројачкој радионици и фабрици мушкие одјеће, што јој је нарушило здравље. Успиједио је одлазак у Питсбург, где је Војо изабран за пароха Српске црквено-школске општине Св. Ђурђа. Владика Дионисије одобрио је прелазак у ту анатемисану парохију, под условом да је Војо припоји Америчко-канадској епархији. У супротном, биће му одузет свештенички чин и биће предат Црквеном суду, што се и дододило 1946. године.

У Питсбургу је Милена добила запослење у великој робној кући *Kaufmann's*, захваљујући знању које је стекла у њујоршкој модној школи *The Traphagen School of Fashion*, где је, осим костимографије, проучавала и друге врсте примијењене умјетности. Након тога, Милена прихватала рад у библиотеци Универзитета у Питсбургу, где је радила на каталогизацији књига на словенским језицима. Успијевала је да крађе вријеме, како би се посветила сликарству. Излагала је на групним изложбама Удружења ликовних умјетника Питсбурга, чији је била члан, а у Сомерсету је имала самосталну изложбу слика.

Због рата у Југославији, требало је уложити много напора како би се помогло својој земљи и народу. Милена је писала за многе исељеничке новине, радила је на оснивању напредних друштава, путовала је с краја на крај Америке и Канаде, држала је говоре, сарађивала је са истакнутим револуционарима, организовала људе, сакупљала помоћ за партизане... Годинама је била секретар Демократских Српкиња Америке, чији је пододбор у Западној Пенсилванији први у Питсбургу покренуо кампању за колективно давање крви за америчке војнике. Тиме је руководила Милена, апелујући да што више жена учествује. И сама је дала крв, иако је непуну годину прије тога примала трансфузију. Демократске Српкиње Западне Пенсилваније организовале су бројне подухвате сакупљања одјеће, обуће, хране, лијекова, како би што више помогле народима Југославије. Преко Америчког одбора за југословенску помоћ послале су новац за изградњу и опремање неколико дјечијих домаова у Југославији. У пропагандне сврхе издале су 1943. године, по Миленином нацрту, божићне и новогодишње честитке у корист НОБ-а. Са свих страна стизале су поруџбине за њих, а прилог од продаје сливао се у Фонд за помоћ народима Југославије. Наредних година Милена је у пропагандни рад укључила бројне умјетнике: Максимилијана Ванку, Саву Радуловића, Танаску Миловића и друге. Демократске Српкиње Западне Пенсилваније дале су скромни допринос обнови земље и издавањем *Кувара југословенских јела*, који су умјетнички опремиле Катарина Миловић и Милена Гађиновић. Милена је такође израдила насловну страну *Спомен књиге за помоћ Совјетском Савезу*, где је симболично приказала како три жене (Српкиња, Хрватица и Словенка) предају лијекове болничарки Црвене армије. Због свог ангажмана, Милена је добила надимак „попадија Стаљиновић“, како је гласио назив члanca Косте Радуловића у „Американском Србобрану“.



Пропагандни радови Милене Шотра Гаћиновић
Propagandni radovi Milene Šotra Gaćinović
Promotional pieces of work done by Milena Šotra Gaćinović
MXT

Плакета с именами војника Српске цркве Св. Ђурђа, коју је израдила Милена Шотра Гаћиновић

Plaketa s imenima vojnika Srpske crkve Sv. Đurđa, koju je izradila Milena Šotra Gaćinović

The medallion with the names of the soldiers of the Serbian church of St. George, which was made by Milena Šotra Gaćinović

MXT



Након завршетка рата, Милену ништа није могло да спријечи у намјери да се врати у Југославију. У част Милениног одласка из Америке, 27. априла 1947. године приређена је опроштајна вечера на којој су се многи говорници обратили истакнувши њен неуморан рад „пером и четкицом“ за добробит народа Југославије. „Жртвовала (се) за народну ствар, не жалећи ни времена, ни здравља, ни финансијских средстава“. С првом организованом групом исељеника повратника Милена се с кћерком Ксенијом укрцала на брод *Радник*, док је син Владимир пошао наредним бродом. Било је много различитости између супружника Гађиновића, тако да су се, по договору, растали. Наредне, 1948. године, Војислав Гађиновић се вратио у Југославију. Казну о његовом рашчињењу поништио је Свети Синод.

По доласку у Београд, Милена се активно укључује у јавни и политички живот. Службовала је као новинар у Танјуту, а сарађивала је и у листовима „Политика“, „Борба“, „Вечерње новости“, „Ослобођење“, „Књижевне новине“ и др. Била је запослена у Дирекцији за информације при Влади ФНРЈ. Један је од оснивача Матице исељеника Србије, њен први секретар и члан редакције њеног часописа. Била је сарадник Енциклопедије Југославије за српско исељеништво у Сједињеним Америчким Државама, члан Савета за исељеничка питања. Одликована је Орденом заслуга за народ са сребрним зрацима, Орденом братства и јединства са сребрним вијенцем и Плакетом безбедности.

Проводећи живот у сталном путовању и трагању, Милена је коначно успјела да се посвети сликарству – за чим је чезнула читавог живота – када је затражила и добила пензију 1960. године. Тада је, како каже, почела да слика пуном паром, а то је била њена стваралачка „офанзива“. Приредила је на десетине самосталних изложби, а takoђе је излагала на групним изложбама УЛУС-а, УЛУБИХ-а и УЛУЦГ-а и на изложбама мањих група умјетника. Учествовала је у раду ликовних колонија у Почитељу, Сићеву и Прилепу. Заједно с београдским умјетницама 1955. године основала је ликовну групу „Осми март“. Пропутовала је много земаља приликом студијских боравака, тако да је богатство виђеног и доживљеног на путовањима ликовно обликовала на својим платнима. Написала је мемоарско дјело *Виђења из исељеничког живота у Америци*, као прилог историји родољубивог исељеништва у Америци. Током ратних година у Босни и Херцеговини приредила је у Београду хуманитарну изложбу „Омаж Херцеговини“, а сав приход од продаје слика послала је на адресе својих рођака, пријатеља и изbjеглица у Херцеговини.

Сликарством, својом неутасивом љубављу, жељела је да открије људима љепоту која их окружује. Отуда се на њеним платнима ишчитава радост живота и радост стварања, јер је живјела за слику. Свој мир пронашла је у Херцег Новом, граду у којем је живјела и стварала готово тридесет година.

Милена Шотра Гађиновић, умјетник и борац, дала је себе у свему. Упокојила се 2003. године у Београду. Тамо где престаје приповијест о самом Миленином животу, богатство проживљеног, кроз експресију и снажан колорит, настављају да нам свједоче њена платна.

мср Тамара Рајковић,
историчар умјетности

Милена Шотра у свом атељеу у Херцег-Новом

Milena Šotra u svom ateljeu u Herceg-Novom

Milena Šotra in her Studio in Herceg-Novi

MXT



Далеки видици херцеговачке сликарке

Иако се животни и сликарски пут херцеговачке сликарке Милене Шотра за Херцеговину везује искључиво рођењем, због њеног поријекла и живота толико другачијег од живота жена на овим просторима њена личност и дјело заслужују посебну пажњу, нарочито у херцеговачком крају, где је рођена. У новије вријеме примјетна су стручна и научна разматрања која на другачији начин покушавају растумачити њену по много чему интересантну умјетничку појаву.

Рођена је 1909. године у Пјешивцу код Стоца, у даровитој херцеговачкој породици: њен старији брат био је познати херцеговачки сликар и графичар Бранко Шотра, а млађа сестра Рајка Боројевић окупила је драгачевске ткаље и њихово архаично традиционално ткање умјетнички обликовала и прилагодила савременом начину живљења и потребама тржишта.

Рано сазријевши, с непуних шеснаест година удала се за свештеника Војислава Гађиновића, рођеног брата Владимира Гађиновића, српског родољуба, младобосанског револуционара и анархисту, који је својом прераном смрћу трајно уткао особен слободарски дух свом млађем брату, каснијем новинару и публицисти ког ће због револуционарног рада у комунистичкој партији прозвати „црвеним свештеником“. Мужевљево специфично занимање и задаци усмјерили су Милену Шотра врло брзо након удаје у далеке земље, пружајући јој неочекиване животне могућности. Ђевојци њених талената живот доноси потпуно неочекиване прилике за развој необичне умјетничке каријере, проткане револуционарним духом и патриотским осјећајима. Иако је њен живот био изузетно динамичан и некарактеристичан за жену православног свештеника, она је типичан примјер жене која увијек и без поговора прати супруга у свим животним недаћама. То несебично предавање мужевљевим обавезама и свештеничком раду у Америци није остало без посьједица у формирању њеног идентитета, дајући у тим раним годинама мало времена за њен сопствени умјетнички развој. Једном приликом, говорећи о том периоду, она сама каже: „...у оно вријеме сам била само кофер свог мужа, тако сам и у Америку стигла, нико ме није питао хоћу ли на тако далек пут, слажем ли се...“

Краткотрајни повратак у Београд тридесетих година супружнике чвршће повезује са револуционарним комунистичким покретом, који трајно одређује њихов даљи животни пут и идеолошка убеђења. Уз мужа окарактерисаног као „црвеног свештеника“ и брата већ формираног комунисту, прати је судбина револуционарке, у шта се спорадично укључује њено умјетничко школовање, најприје код Добровића у Београду, а затим и код Андреа Лота (André Lhote) у Паризу, где сусреће Мирка Кујачића, Воју Димитријевића, Петра Лубарду, Пеђу Милосављевића, Милену Павловић Барили, Данициу Антић, Рајку Мерћеп и многе друге умјетнике са наших простора који су своје сликарско умијеће калили у овој неприкосновеној европској умјетничкој метрополи.

У Паризу се задржава кратко, око годину дана, чекајући документа за свој други пут у Америку, али довољно дugo да интензивни курс сликарства, који је током 1938. похађала код Андреа Лота у његовој школи на Монпарнасу, постане основа на којој ће се напајати њено даље сликарство. Лични записи и свједочанства о овом периоду, посјете музејима и изложбама, као и познанства са најзначајнијим умјетницима тога времена говоре о утицају Париза да се трајно опредијели за сликарство. Први радови које ствара јесу портрети, најприје сина и мужа, најближих из свог окружења, који уз слике ентеријера и пејзаже постају основ на коме се формирају њени почетни кораци. У Лотовом атељеу уобличавају се и Добровићеве поуке, које прерастају у јаснију композицију слике и интензиван колорит. Иако их усваја од самог почетка, оне сада постају доминантна категорија њеног сликарства.

Познанство с великим protagonistima модернизма Јованом Бијелићем, близким мужевљевим пријатељем, а нарочито са Добровићем, код кога добија прве смјернице у сликарству, остаће трајно уткано у осебујан умјетнички дух Милене Шотра. Јасан колорит, пастозан нанос боје и гестуалност која носи емоцију постојано су обиљежје њеног сликарства, које тек у другој половини живота добија особеност коју ћемо трајно памтити.

Хватајући корак са српским модернистима, у раним годинама бављења сликарством Милена Шотра развија интересовање за пејзаж, као тему која омогућава идеализовану слику предјела, трансформацију стварног призора у исказ преобликован према умјетниковим ставовима, жељама и потребама. Пејзаж у овако постављеним односима с временом престаје да буде слика предјела и прераста у митологизовану слику земље и завичаја, коју током наредних деценија развија и понавља сликајући истим интензитетом и ведрином.

Почетак Другог свјетског рата нагло ће прекинuti мирну и срећну годину школовања у Паризу, а Милену Шотру усмјерити да се по налогу Партије придружи супругу и врати у Америку, где се активно укључује у организовање радничког покрета у исељеништву. У Америци покушава сликати, али и наставити школовање код тада већ признатог и популарног авангардног умјетника Александра Архипенка у његовој љетњој школи у Вудстоку, захваљујући чијим је препорукама краће вријeme била и стипендиста Traphagen School of Art and Design у Њујорку током 1940. године, на одсјеку за костим. Архипенков утицај на развој америчке модерне умјетности био је веома изражен у годинама непосредно прије и током Другог свјетског рата, а широ се и на модерну америчку архитектуру и дизајн, што је посредно осјетила и Милена Шотра, прихватајући његове савјете и усмјерења.

Код Архипенка проводи дviјe године, али не толико у преданом и редовном раду као код Лота у Паризу. Лична свједочанства о овом периоду говоре да ју је Архипенко, као врстан педагог, али и сродна словенска душа, разумио, знајући да усмјери њену завичајну носталгију у радни елан и напредак, говорећи да су народни мелос и боје tkаницa њene domovine, којих се увијек радо сjeћala, управо то што треба да укључи у своје сликарство. Подстицао ју је да ради и његује свој таленат, а у тешким тренуцима јој је и помагао, уступајући јој свој атеље и боје да може сликати.

Ово су године када се њени радови први пут појављују на изложбама, долази у контакт са публиком, која се врло похвално односи према њеном раду. Постаје члан Удружења ликовних умјетника Питсбурга, а у Сомерсету, где проводи љето 1942. године, први пут самостално излаже. Штампа је врло похвално писала о њеном раду, наводећи да су њени „предјели дати као босански јер је, очигледно, умјетница и на тај начин дочаравала родну земљу“, а посредно и бригу за завичајем за којим је патила.

Године проведене у Америци у личним сjeћањима описује као период у коме се сликарством бавила кришом, отимајући вријeme потребно за друге обавезе, а сликала је највише уља, углавном портрете и пејзаже. Често је радила цртеже, илустрације, опреме књига, честитке, плакате или друге врсте материјала потребних за пропагандне активности радничког покрета или друге видове антифашистичке борбе, којима се свесрдно предавала покушавајући на тај начин помоћи ослободилачки покрет из исељеништва. Скромна заоставштина њених радова из области примијењене умјетности коју чува Музеј примењене уметности у Београду – плакати, цртежи и скице настали током школовања на одсјеку за костим или као резултат неког нарученог посла – све то говори о неоствареним могућностима у области дизајна и таленту који је, нажалост, остао недовољно развијен и скривен.

Иако је почела да остварује добре резултате на повременим излагањима, школовање и живот у Америци прекида 1947. године, због повратка у ослобођени Београд, где се активно укључује у друштвенополитички живот. Нове околности и додатно учешће у политичком и јавном животу непосредно након повратка оставили су јој мало времена за студиозније бављење сликарством. С временом сумира разноврсна искуства и приступе у сликарском образовању, а у зрелијим животним годинама почиње интензивније да слика, све више се препуштајући умјетности као трајном животном позиву.

Остварења Милене Шотра уклапају се у континуирани развој југословенског сликарства. Портрети, пејзажи и мртве природе најчешћи су тематски призори које је радила у једном даху, брзим потезима, испољавајући на тај начин емоције и осjećања своје снажне личности. Текстови о њеној умјетности, који су пратили самосталне изложбе и ликовне критике, углавном се баве послијератним остварењима и готово редовно истичу квалитет колорита у њеним дјелима. У основи тих текстова често стоји да су њене слике сваком поднебљу давале различите вриједности и упечатљиву љепоту посебности.





Костимографски цртежи и скице Милене Шотра Гаћиновић, Музеј примењене уметности у Београду
Kostimografski crteži i skice Milene Šotra Gaćinović, Muzej primenjene umetnosti u Beogradu
Costume design drawings and sketches done by Milena Šotra Gaćinović, Museum of Applied Art in Belgrade



Дјевојка / Djekočka / A Girl / 1956.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
УГБиХ

Као особен опус у њеном сликарству издавају се сликарски путописи, које је стварала у деценијама по повратку у Београд, путујући са палетом и кистом око свијета. У овим сликарским циклусима, насталим током путовања или касније из сјећања на разна поднебља, стопио се колорит америчких пејзажа, пиктуралност оријенталних метропола и нарација културних споменика из разних градова од западне Европе до далеке Русије.

Слике које се данас чувају у Музеју Херцеговине у Требињу посебна су свједочанства специфичног односа према мотиву. Међу њима бројне су слике из циклуса под називом „Кроз Русију и Украјину“, у којима кроз својствену интерпретацију виђеног призора износи усхићење задивљујућом архитектуром руских и украјинских градова. Симбол Ленинграда, Лењинов маузолеј, *Ленинград виђен из ријеке Мојке*, *Мотив из Туле*, *Новгород кроз Мали Кремљ* и *Са жељезничке станице Љвов* само су неке од слика на којима су личне импресије надрасле визуелне интерпретације изабраних мотива.

Снажна форма и јак колорит на њеним slikama блиски су фовистичкој упечатљивости, а засићени колоризам даје њеним дјелима извјесну унутрашњу атмосферу и драматичност, чинећи их блиским дјелима експресивног модернизма. Та осјећајна експресивност на њеним slikama основна је карактеристика и доминантнији дио њеног идентитета, који се на овим путописним slikama разгранава блистајући посебном снагом и ведрином.

Визуелно је доминантна љубав према херцеговачким мотивима и поднебљу које памти и слика током цијelog живота, а посебно је видљива на slikama *Пролеће у Херцеговини*, *Арсланагића мост*, *Херцеговачка авлија*, *Радимља*, као и бројним другим slikama на којима сваки призор прераста у идеал визуелног усхићења и љепоте. Херцеговачке призоре доживљава искрено и дубоко, слика их на особен начин, близак њеној енергичној и јакој личности. Ову љубав према херцеговачком мотиву с временом надограђује медитерanskим поднебљем Херцег Новог, града у коме проводи посљедње године свог живота, који јој у позној животној фази даје додатни ентузијазам, енергију и сликарску зрелост.

Умјетничка заоставштина Милене Шотра, захваљујући њеним личним донацијама и поклонима њене породице, данас се већим дијелом налази у збиркама у Музеју Херцеговине у Требињу, Градском музеју и галерији у Херцег Новом, Народном музеју у Београду, Музеју примењене уметности у Београду, Умјетничкој галерији BiH у Сарајеву, као и у бројним приватним збиркама и галеријама које заокружују особен сликарски опус херцеговачке сликарке, чији су живот и дјело уткани у херцеговачки културни идентитет и умјетничку баштину.

др Сарита Вујковић,
историчар умјетности



Стећци (Радимља) / Stećci (Radimlja) / Stećak tombstones (Radimlja) / 1982.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

MXT

M Šotra

Između umjetnosti, žurnalistike i politike - životni put Milene Šotra Gaćinović

Pripovijest o životnom putu Milene Šotra Gaćinović jeste priča o življenju između Evrope i Amerike, o uvjerenjima između sekularizma i religije, i o djeljanju između umjetnosti, žurnalistike i politike. Govoriti, dakle, o Mileni Šotra Gaćinović znači govoriti o mnogim njenim darovima. Možda i nesvesna svoje svestranosti, Milena je vremenom umnožila date darove, ne zakopavši ih. Stoga, o Mileni možemo govoriti kao o slikarici, publicisti, novinaru, govorniku, horovođi, kostimografu, revolucionaru, a prije svega – kao o filantropu.

Ne čudi njena darovitost kada se sagleda njen porijeklo, odnosno pripadnost uglednoj porodici Šotra iz stolačkih Dubrava. Đed Jovo važio je za najpismenijeg čovjeka u selu, a bio je nadaleko čoven kao „majstor Jovo“ zbog vještine u tkanju harara, u rezbarenju ček medža za dragocjenosti i sanduka za nevjestinsku spremu. Milenin otac Danilo nastavio je rezbarski zanat vrlo uspješno, jer su za njega ljudi govorili „što očima vidi, rukama stvara“. Bio je izvanredan crtač. Dok je bio u zarobljeništvu tokom Prvog svjetskog rata, slao je autoportrete nacrtane na austrijskim dopisnicama, a koji su, po Mileninom sjećanju, kao fotografija ličili na njega. „Mi smo te autoportrete ljubili, dok nam ih mama ne bi otela da ih ne izmažemo“. Iznad svega, otac Danilo je volio knjigu. Mnogo je čitao i pisao, bio je saradnik mostarskih i sarajevskih časopisa, a u humorističkom listu „Vrač pogadač“ imao je stalnu rubriku pod pseudonimom Mamut Tica iz Kozica. Prvi je u stolačkom kraju nabavio bicikl, radio-aparat i druge novitete. Majka Boža svoju maštovitost iskazivala je kroz pronalaženje raznog korijenja i lišća za, do tada, nepoznate boje za čilime i tkanine.

Milena je odrasla u „raskošnoj prirodi boja“ u pitomim Dubravama, oazi hercegovačkoj, gdje su rasle masline, smokve, šipci, loza, razno bilje... Tu je otac podigao neveliku kuću uz cestu na mjestu zvanom Rivine. Izuzev najstarijeg brata Branka, u toj kući rodili su se Milena i ostalo četvoro djece: Borko, Rajka, Milenko i Rajko. Kao što je bio slučaj u mnogim hercegovačkim porodicama, uz njih šestoro, rasli su i njihovi mladi stričevi i tetke.

Iz radosnog djetinjstva Milena je u sjećanju nosila nekoliko slika. Putovanje u Kozice kod djeda i babe na natovarenim konjima radi proslavljanja slave Nikoljdana. Uskoro, ponovo zimi, kretali bi na konjima put istog sela kako bi praznavali Božić. Pamti Milena Badnje veče kao malu pozorišnu predstavu zbog unošenja badnjaka. Radovala su se djeca zbog lomljenja česnice u kojoj se krila zlatna para. Uveče, na Božić, i ostale Šotre bi se okupile u djedinom čardaku, učestvujući u pjesmama i igrami. Poplati, rodno selo majke Bože, ostali su joj u radosnom sjećanju kada je u novoj crvenoj jaknici nestрpljivo poskakivala, odlazeći na svečanost u pomenuto selo, koje je prednjačilo u Hercegovini, naročito na prosvjetno-kulturnom polju. Pamti Milena i Stolac – prvu varoš koju je vidjela. Prolazeći kroz Stolac ukrašen mostovima na Bregavi, činilo joj se kao da prolazi kroz najljepšu bajku.

To su bili isječci prošlosti koje je Milena pretočila u pisane riječi svojih *Viđenja*. Sve to čega se sjećala bilo je posljednje godine pred Prvi svjetski rat. „Nakon toga, na sve radosno i lijepo, pala je teška crna zavjesa“.

Tokom rata i nakon završetka rata pamtila je Milena neprekidno strahovanje i neprestano gladovanje. Sve vrijeme rata oca nisu vidjeli. Brat Branko, iako dijete, brinuo se o prehranjivanju porodice, često obarajući, po cijenu života, repu kojom su bili natovareni austrijski vojni kamioni. Kako je majka Boža bila preopterećena borbom, brigom i radom da svu djecu opskrbi i sačuva, Milena je od malih nogu morala raditi sve kućne poslove. Sredinom rata Milena kreće u prvi razred osnovne škole u Crnićima, pridruživši se bratu Branku, koji je već bio đak, i to najbolji u školi. Za njega su đaci govorili da „crta bolje od učitelja“, stoga je mnogima izrađivao crteže. Đaci su bili začuđeni kako i Milena dobro crta, ali to nisu mnogo uvažavali, s obzirom na to da je bila djevojčica.

Nedaće su se nastavile i nakon rata. Smrt je nad svima lebdjela zbog španske groznice koja je kosila sve redom. Čitava Milenina

porodica oboljela je od ove smrtonosne bolesti, ali su svi ostali živi. Sjeća se Milena neprijatnog mirisa sirčeta i bijelog luka, jer je otac Danilo pratio uputstva iz knjige Vase Pelagića.

Nakon završetka osnovne škole, od daljeg Mileninog školovanja nije moglo biti ni govora, jer je porodica osiromašila, a Djevojački institut na Cetinju, na koji je otac želio da je upiše, bio je ukinut. Mnogi u porodici smatrali su da Milena treba da bude dobra domaćica, jer će se ionako udati. Majka Boža tražila je od Milene da se usavršava u kuvanju i domaćinstvu, otimavši joj knjige iz ruku koje je krišom čitala. Iako je razumijevala njene želje, nije mogla da joj pomogne, a Milena je čeznula za učenjem, više nego za bilo čim drugim. Stric Nikola, najobrazovaniji od sve braće, razumio je Mileninu želju za školovanjem. Kao ugledan trgovac, doprinio je tome da se u Čapljinji otvori ženska zanatska škola koju je Milena pohađala tri godine. Prije završetka školovanja, roditelji su Milenu udali, s nepunih šesnaest godina, jer se pojavio veoma ugledan prosac iz poznate svešteničke porodice, Vojislav Gaćinović, brat čuvenog revolucionara Vladimira Gaćinovića. Vojo je u to vrijeme bio urednik sarajevske „Prosvjete“, čovjek od knjige, što se veoma poštovalo u porodici Šotra, tako da su smatrali da je on „lijepa prilika“ za Milenu. Ona se nije protivila, iako su joj misli i osjećaji bili potpuno izmiješani. Povodom udaje zabilježila je „...za žensko dijete, u mojim uslovima, svi putevi, osim udaje, bili su zatvoreni. I pristala sam, kako se to od mene i očekivalo.“

S mužem Vojom odlazi u Beograd, gdje je on radio kao novinar u uredništvu opozicionog lista „Novosti“. Ubrzo su ostali bez prihoda, jer je list u međuvremenu ukinut. S obzirom na to da je Vojo završio bogosloviju, odlučio je da primi sveštenički čin, kako bi se otisnuli u Ameriku. To sumorno putovanje preko Atlantika, u ljetu 1926. godine, Milena je obilno zalivala suzama. Isto osjećanje zadržala je i kada je stupila na tlo Njujorka, koji joj je djelovao zastrašujuće. Imala je osjećaj da je „promijenila svijetom“, kako je isticala da se u Hercegovini kaže kada neko umre.

Prvi boravak u Americi, u periodu od 1926. do 1932. godine, obilježio je život u Omaha i Los Andelesu, gdje je Vojo vršio svešteničku dužnost. U međuvremenu, Milena je rodila sina Vladimira, a ubrzo i kćer Kseniju. Na radost iseljenika, Milena je za djecu osnovala školu maternjeg jezika i istorije. Pripremala je pozorišne komade za dječije predstave i za predstave odraslih, u kojima je bila i reditelj, kostimograf i scenograf. Rukovodila je dječijim i omladinskim horovima, pa je zato naročito željela da se usavršava u sviranju klavira i teoriji horskog pjevanja. Radi usavršavanja, odlazila je na časove kod Ruskinje madam Torčin, koja je bila čuveni muzički pedagog u Holivudu. Mnogo truda i vremena uložila je u prosvjetno-kulturni rad, smatrajući ga važnim, kako bi se iseljenici i njihovi potomci – radi očuvanja identiteta – što više vezali za svoju postojbinu, jezik, kulturu i običaje.

Iako je bilo i lijepih trenutaka tokom prvog boravka u Americi, na Milenino neprestano jadikovanje, uslijedio je povratak u Jugoslaviju 1932. godine. Najprije su kratko živjeli u Skoplju, a potom prelaze u Beograd zbog izbora Vojislava Gaćinovića za narodnog poslanika. Njihov dom postao je stjedište znamenitih ljudi. Branko Ćopić, Ivo Andrić, Veselin Masleša, Jovan Dučić, Jovan Popović, Borislav Prodanović, samo su neka imena intelektualaca i književnika koji su dolazili kod Gaćinovića. Kod njih su stanovali i studirali Milenko i Rajko, Milenina braća, koji su, slijedeći starijeg brata Branka, prigrili novootkriveni politički pravac – komunizam. Prilikom čestih debata u njihovom domu, Milena je nesvesno počela da se svrstava na stranu komunista i da brani njihove stavove. To su bili Milenini prvi koraci u politici, a presudni koraci u njenom životu. Zabilježila je kasnije da su omladinci u Beogradu, uključujući i Veljka Vlahovića, kao i njena tri rođena brata, izvršili presudni uticaj na nju da i ona postane politički što i oni. Godine 1939. Milena Gaćinović postala je član Komunističke partije.

Mileni se pružila prilika da posjeti Međunarodnu izložbu u Parizu 1937. godine. Osim razgledanja Sovjetskog paviljona i znamenosti Pariza, zahvaljujući slikaru Mirku Kujačiću, posjetila je izložbu o Van Gogu, koja ju je zadivila, te se u njoj začela ideja da se oproba u slikarstvu. Tome je svakako doprinijelo poznanstvo s mnogim slikarima, među kojima su bili i Jovan Bijelić i Petar Dobrović. Ova dva ugledna slikara vodili su značajne slikarske škole u Beogradu. Iako je Jovan Bijelić, kao porodični prijatelj Gaćinovića, insistirao da Milena uči kod njega, odlučila je da časove slikarstva pohađa kod Petra Dobrovića na Kolarčevom narodnom univerzitetu.

„Upravo kada sam bila u najvećem zamahu rada kod Dobrovića i osjećala se politički korisnom, ubijedena da sam našla svoj pravi

MŠOTRA

put, procijenjeno je da bi [...], s obzirom na veze sa iseljenicima iz ranijeg boravka i sveštenički čin Vojislava Gaćinovića, bilo neophodno da odemo na rad u SAD“. Suprug Vojo odmah je pristao, međutim, Milena se opirala na sve moguće načine, jer nije željela ponovo da napusti svoju zemlju. Po dogovoru, Vojo je krenuo prvi, dok je Milena 1938. godine oputovala s djecom u Pariz na godinu dana, kako bi učila slikarstvo na Slikarskoj akademiji Andrea Lota, što je bio san mnogih slikara. „Lot nam je ukazivao na široki spektar pravaca [...] što je za nas značilo da možemo izabrati put i pravac koji želimo ili da tražimo sopstveni put. Ipak, da prije svega, moramo naučiti osnovno za sve puteve – teoriju“. Milena bi duže ostala kod Lota da rat u Evropi već nije počeo. Morala je da se pridruži suprugu u Americi, stoga američkim brodom *Manhattan* kreće za Ameriku u jesen 1939. godine.

Vojislav Gaćinović nalazio se u Njujorku, jer su ga tamošnji Hercegovci ubijedili da tamo ostane, kako bi pokušali da osnuju Srpsku pravoslavnu crkveno-školsku opština. Dolazeći u Njujork, Milena se nije mogla oslobođiti mučnih uspomena iz prvog boravka u tom gradu, koji joj je i dalje bio mrzak. Kao i prilikom ranijeg boravka u Americi, od Milene se očekivalo organizovanje prosvjetno-kulturnog rada. Odmah po dolasku, Milena je otpočela s nastavom za djecu iseljenika u školi za srpski jezik i istoriju. Istovremeno je počela i da vodi hor srpskih djevojaka. I pored brojnih obaveza, nije zapostavila slikarstvo. Na preporuku slikara Maksimilijana Vanke, uspjela je da upiše slikarsku školu kod poznatog slikara i vajara Aleksandra Arhipenka. Po njegovim uputstvima, počela je da slika pejzaže, što će kasnije postati nezaobilazna tema njenog slikarstva. Kada je mogla da dostigne najviše u slikarstvu, stigla je vijest da je Jugoslavija napadnuta. Kroz plač je Arhipenkua saopštila da će se posvetiti borbi za oslobođenje Jugoslavije i drugih zemalja od fašizma. Arhipenko je žalio što Milena odlazi, smatrajući da je mogla mnogo da postigne. Napuštajući Arhipenka, Milena je ispustila svoju najveću životnu šansu da u umjetnost uđe na velika vrata.

Krajem 1940. godine u Njujorku je organizovan veliki narodni zbor „za odbranu slobode i nezavisnosti“ Jugoslavije. Uz brojne govornike, na zboru je, uprkos prijetnjama, istupio i Vojislav Gaćinović, kao sveštenik i bivši narodni poslanik. Ubrzo nakon Vojinog govora, oduzeta mu je parohija, crkva u kojoj je služio je usred zime zakovana, a porodica Gaćinović ostala je bez sredstava za život. Milena je odmah krenula u potragu za zaposlenjem. Najprije je radila u restoranu, potom u krojačkoj radionici i fabrici muške odjeće, što joj je narušilo zdravlje. Usljedio je odlazak u Pittsburgh, gdje je Vojo izabran za paroha Srpske crkveno-školske opštine Sv. Đurđa. Vladika Dionisije odobrio je prelazak u tu anatemisanu parohiju, pod uslovom da je Vojo pripoji Američko-kanadskoj eparhiji. U suprotnom, biće mu oduzet sveštenički čin i biće predat Crkvenom судu, što se i dogodilo 1946. godine.

U Pittsburghu je Milena dobila zaposlenje u velikoj robnoj kući *Kaufmann's*, zahvaljujući znanju koje je stekla u njujorškoj modnoj školi *The Traphagen School of Fashion*, gdje je, osim kostimografije, proučavala i druge vrste primjenjene umjetnosti. Nakon toga, Milena prihvata rad u biblioteci Univerziteta u Pittsburghu, gdje je radila na katalogizaciji knjiga na slovenskim jezicima. Uspjevala je da krade vrijeme, kako bi se posvetila slikarstvu. Izlagala je na grupnim izložbama Udruženja likovnih umjetnika Pittsburgha, čiji je bila član, a u Somersetu je imala samostalnu izložbu slika.

Zbog rata u Jugoslaviji, trebalo je uložiti mnogo napora kako bi se pomoglo svojoj zemlji i narodu. Milena je pisala za mnoge iseljeničke novine, radila je na osnivanju naprednih društava, putovala je s kraja na kraj Amerike i Kanade, držala je govore, saradivala je sa istaknutim revolucionarima, organizovala ljudе, sakupljala pomoć za partizane... Godinama je bila sekretar Demokratskih Srpskinja Amerike, čiji je pododbor u Zapadnoj Pensilvaniji prvi u Pittsburghu pokrenuo kampanju za kolektivno davanje krvi za američke vojниke. Time je rukovodila Milena, apelujući da što više žena učestvuje. I sama je dala krv, iako je nepunu godinu prije toga primala transfuziju. Demokratske Srpskinje Zapadne Pensilvanije organizovale su brojne poduhvate sakupljanja odjeće, obuće, hrane, lijekova, kako bi što više pomogle narodima Jugoslavije. Preko Američkog odbora za jugoslovensku pomoć poslale su novac za izgradnju i opremanje nekoliko dječijih domova u Jugoslaviji. U propagandne svrhe izdale su 1943. godine, po Mileninom nacrtu, božićne i novogodišnje čestitke u korist NOB-a. Sa svih strana stizale su porudžbine za njih, a prilog od prodaje slivao se u Fond za pomoć narodima Jugoslavije. Narednih godina Milena je u propagandni rad uključila brojne umjetnike: Maksimilijana Vanku, Savu Radulovića, Tanaska Milovića i druge. Demokratske Srpskinje Zapadne Pensilvanije dale su skromni doprinos obnovi zemlje i izdavanjem *Kuvara jugoslovenskih jela*, koji su umjetnički opremile Katarina Milović i Milena Gaćinović. Milena je takođe izradila naslovnu stranu *Spomen knjige za pomoć Sovjetskom Savezu*, gdje je simbolič-

no prikazala kako tri žene (Srpskinja, Hrvatica i Slovenka) predaju lijekove bolničarki Crvene armije. Zbog svog angažmana, Milena je dobila nadimak „popadija Staljinovna“, kako je glasio naziv članka Koste Radulovića u „Amerikanskom Srbobranu“.

Nakon završetka rata, Milenu ništa nije moglo da spriječi u namjeri da se vratи u Jugoslaviju. U čast Mileninog odlaska iz Amerike, 27. aprila 1947. godine priređena je oproštajna večera na kojoj su se mnogi govornici obratili istaknuvši njen neumoran rad „perom i četkicom“ za dobrobit naroda Jugoslavije. „Žrtvovala (se) za narodnu stvar, ne žaleći ni vremena, ni zdravlja, ni finansijskih sredstava“. S prвom organizovanom grupom iseljenika povratnika Milena se s kćerkom Ksenijom ukrcala na brod *Radnik*, dok je sin Vladimir pošao narednim brodom. Bilo je mnogo različitosti između supružnika Gaćinovića, tako da su se, po dogovoru, rastali. Naredne, 1948. godine, Vojislav Gaćinović se vratio u Jugoslaviju. Kaznu o njegovom raščinjenju poništio je Sveti Sinod.

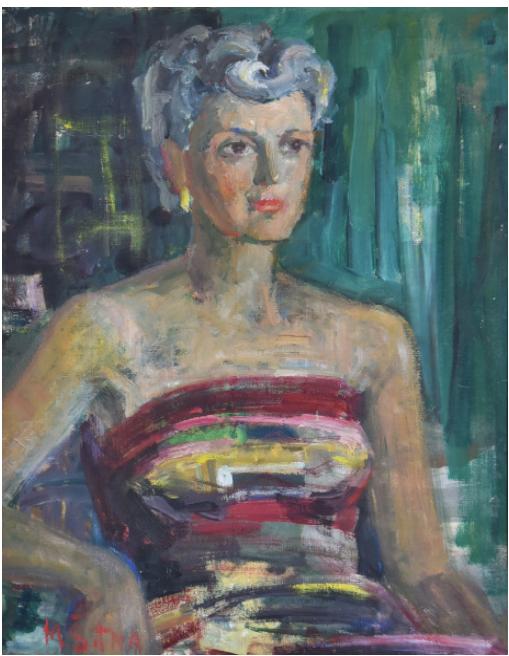
Po dolasku u Beograd, Milena se aktivno uključuje u javni i politički život. Službovala je kao novinar u Tanjugu, a sarađivala je i u listovima „Politika“, „Borba“, „Večernje novosti“, „Oslobodenje“, „Književne novine“ i dr. Bila je zaposlena u Direkciji za informacije pri Vladi FNRJ. Jedan je od osnivača Matice iseljenika Srbije, njen prvi sekretar i član redakcije njenog časopisa. Bila je saradnik Enciklopedije Jugoslavije za srpsko iseljeništvo u Sjedinjenim Američkim Državama, član Saveta za iseljenička pitanja. Odlikovana je Ordenom zasluga za narod sa srebrnim zracima, Ordenom bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem i Plaketom bezbednosti.

Provodeći život u stalnom putovanju i traganju, Milena je konačno uspjela da se posveti slikarstvu – za čim je čeznula čitavog života – kada je zatražila i dobila penziju 1960. godine. Tada je, kako kaže, počela da slika punom parom, a to je bila njena stvaralačka „ofanziva“. Priredila je na desetine samostalnih izložbi, a takođe je izlagala na grupnim izložbama ULUS-a, ULUBIH-a i ULUCG-a i na izložbama manjih grupa umjetnika. Učestvovala je u radu likovnih kolonija u Počitelju, Sićevu i Prilepu. zajedno s beogradskim umjetnicama 1955. godine osnovala je likovnu grupu „Osmi mart“. Proputovala je mnogo zemalja prilikom studijskih boravaka, tako da je bogatstvo viđenog i doživljenog na putovanjima likovno oblikovala na svojim platnima. Napisala je memoarsko djelo *Viđenja iz iseljeničkog života u Americi*, kao prilog istoriji rodoljubivog iseljeništva u Americi. Tokom ratnih godina u Bosni i Hercegovini priredila je u Beogradu humanitarnu izložbu „Omaž Hercegovini“, a sav prihod od prodaje slika послala je na adresu svojih rođaka, prijatelja i izbjeglica u Hercegovini.

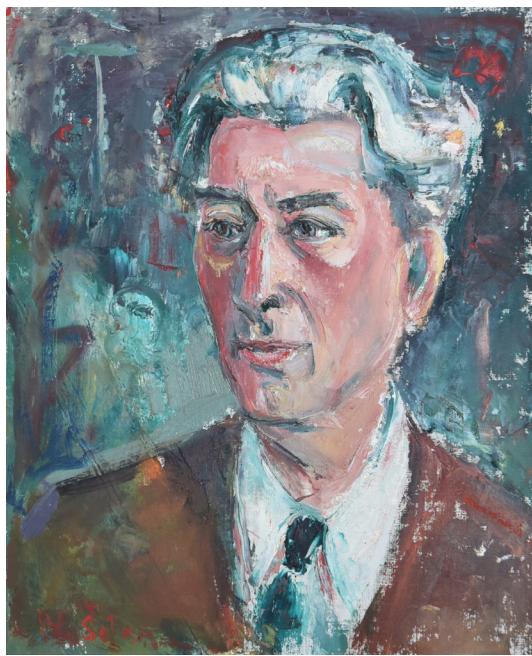
Slikarstvom, svojom neugasivom ljubavlju, željela je da otkrije ljudima ljepotu koja ih okružuje. Otuda se na njenim platnima iščitava radost života i radost stvaranja, jer je živjela za sliku. Svoj mir pronašla je u Herceg Novom, gradu u kojem je živjela i stvarala gotovo trideset godina.

Milena Šotra Gaćinović, umjetnik i borac, dala je sebe u svemu. Upokojila se 2003. godine u Beogradu. Tamo gdje prestaje pripovijest o samom Mileninom životu, bogatstvo proživljenog, kroz ekspresiju i snažan kolorit, nastavljaju da nam svjedoče njena platna.

msr Tamara Rajković,
istoričar umjetnosti



Јулија Ђурашковић / Julija Đurašković / Julija Đurašković / 1947.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
GJBB



Портрет сликара Сава Вујовића / Portret slikara Sava Vujović
/ The Portrait of the Painter Savo Vujović
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
GJBB



Портрет жене у bijeloj bluzi / Portret žene u bijeloj bluzi /
The Portrait of the Woman in the white Blouse / 1938/39.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
MXT

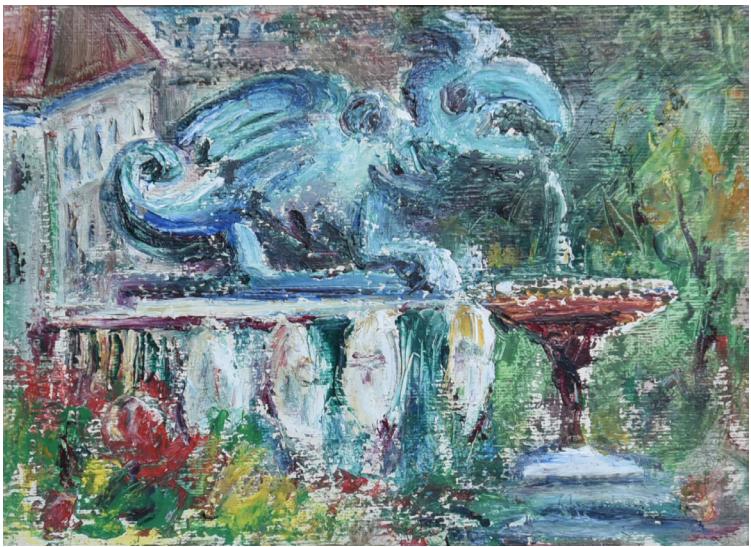


Портрет вајара Луке Томановића / Portret vajara Luke Tomanović /
The Portrait of the Sculptor Luka Tomanović / 1968.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
GJBB

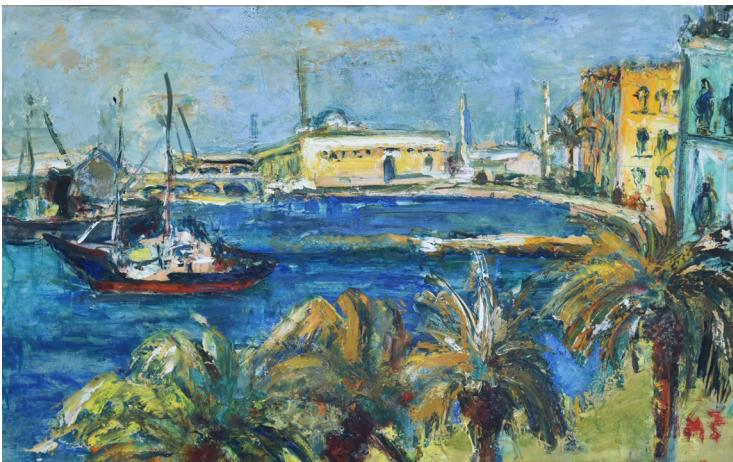
M. Štra



Будимпешта / Budimpešta / Budapest / 1970.
уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper
GJBB



Из Клагенфурта / Iz Klagenfurta / From Klagenfurt / 1979.
уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper
GJBB



Лука у Бенгазију / Luka u Bengaziju / The Harbour in Benghazi / 1968.
уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper
GJBB



Берн / Bern / Bern / 1962.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
GJBB

M. Sotra

Daleki vidici hercegovačke slikarke

Iako se životni i slikarski put hercegovačke slikarke Milene Šotra za Hercegovinu vezuje isključivo rođenjem, zbog njenog porijekla i života toliko drugačijeg od života žena na ovim prostorima njeni ličnost i djelo zaslužuju posebnu pažnju, naročito u hercegovačkom kraju, gdje je rođena. U novije vrijeme primjetna su stručna i naučna razmatranja koja na drugačiji način pokušavaju rastumačiti njenu po mnogo čemu interesantnu umjetničku pojavu.

Rodjena je 1909. godine u Pješivcu kod Stoca, u darovitoj hercegovačkoj porodici: njen stariji brat bio je poznati hercegovački slikar i grafičar Branko Šotra, a mlađa sestra Rajka Borojević okupila je dragačevske tkalje i njihovo arhaično tradicionalno tkanje umjetnički oblikovala i prilagodila savremenom načinu življenja i potrebama tržišta.

Rano sazrijevši, s nepunih šesnaest godina udala se za sveštenika Vojislava Gaćinovića, rođenog brata Vladimira Gaćinovića, srpskog rodoljuba, mladobosanskog revolucionara i anarchista, koji je svojom preranom smrću trajno utkao osoben slobodarski duh svom mlađem bratu, kasnijem novinaru i publicisti kog će zbog revolucionarnog rada u komunističkoj partiji prozvati „crvenim sveštenikom“. Muževljevo specifično zanimanje i zadaci usmjerili su Milenu Šotru vrlo brzo nakon udaje u daleke zemlje, pružajući joj neočekivane životne mogućnosti. Djekoči njenih talenata život donosi potpuno neočekivane prilike za razvoj neobične umjetničke karijere, protkane revolucionarnim duhom i patriotskim osjećanjima. Iako je njen život bio izuzetno dinamičan i nekarakterističan za ženu pravoslavnog sveštenika, ona je tipičan primjer žene koja uvijek i bez pogovora prati supruga u svim životnim nedaćama. To nesebično predavanje muževljevim obavezama i svešteničkom radu u Americi nije ostalo bez posljedica u formiranju njenog identiteta, dajući u tim ranim godinama malo vremena za njen sopstveni umjetnički razvoj. Jednom prilikom, govoreći o tom periodu, ona sama kaže: „...u ono vrijeme sam bila samo kofer svog muža, tako sam i u Ameriku stigla, niko me nije pitao hoću li na tako dalek put, slažem li se...“

Kratkotrajni povratak u Beograd tridesetih godina supružnike čvrše povezuje sa revolucionarnim komunističkim pokretom, koji trajno određuje njihov dalji životni put i ideološka ubjeđenja. Uz muža okarakterisanog kao „crvenog sveštenika“ i brata već formiranog komunistu, prati je sudbina revolucionarke, u šta se sporadično uključuje njeni umjetničko školovanje, najprije kod Dobrovića u Beogradu, a zatim i kod Andrea Lota (André Lhote) u Parizu, gdje susreće Mirka Kujačića, Voju Dimitrijevića, Petra Lubardu, Peđu Milosavljevića, Milenu Pavlović Barili, Danicu Antić, Rajku Merćep i mnoge druge umjetnike sa naših prostora koji su svoje slikarsko umijeće kalili u ovoj nepriskosnovenoj evropskoj umjetničkoj metropoli.

U Parizu se zadržava kratko, oko godinu dana, čekajući dokumenta za svoj drugi put u Ameriku, ali dovoljno dugo da intenzivni kurs slikarstva, koji je tokom 1938. pohađala kod Andrea Lota u njegovoj školi na Monparnasu, postane osnova na kojoj će se napajati njeni dalje slikarstvo. Lični zapisi i svjedočanstva o ovom periodu, posjete muzejima i izložbama, kao i poznanstva sa najznačajnijim umjetnicima toga vremena govore o uticaju Pariza da se trajno opredijeli za slikarstvo. Prvi radovi koje stvara jesu portreti, najprije sina i muža, najbližih iz svog okruženja, koji uz slike enterijera i pejzaže postaju osnov na kome se formiraju njeni početni koraci. U Lotovom ateljeu uobličavaju se i Dobrovićeve pouke, koje prerastaju u jasniju kompoziciju slike i intenzivan kolorit. Iako ih usvaja od samog početka, one sadu postaju dominantna kategorija njenog slikarstva.

Poznanstvo s velikim protagonistima modernizma Jovanom Bijelićem, bliskim muževljevim prijateljem, a naročito sa Dobrovićem, kod koga dobija prve smjernice u slikarstvu, ostaće trajno utkano u osebujan umjetnički duh Milene Šotra. Jasan kolorit, pastozan nanos boje i gestualnost koja nosi emociju postojano su obilježe njenog slikarstva, koje tek u drugoj polovini života dobija osobenost koju će trajno pamtitи.

Hvatajući korak sa srpskim modernistima, u ranim godinama bavljenja slikarstvom Milena Šotra razvija interesovanje za pejzaž, kao temu koja omogućava idealizovanu sliku predjela, transformaciju stvarnog prizora u iskaz preoblikovan prema umjetnikovim stavovi-

ma, željama i potrebama. Pejzaž u ovako postavljenim odnosima s vremenom prestaje da bude slika predjela i prerasta u mitologizovanu sliku zemlje i zavičaja, koju tokom narednih decenija razvija i ponavlja slikajući istim intenzitetom i vedrinom.

Početak Drugog svjetskog rata naglo će prekinuti mirnu i srećnu godinu školovanja u Parizu, a Milenu Šotra usmjeriti da se po nalogu Partije pridruži suprugu i vrati u Ameriku, gdje se aktivno uključuje u organizovanje radničkog pokreta u iseljeništvu. U Americi pokušava slikati, ali i nastaviti školovanje kod tada već priznatog i popularnog avangardnog umjetnika Aleksandra Arhipenka u njegovoj ljetnjoj školi u Vudstoku, zahvaljujući čijim je preporukama kraće vrijeme bila i stipendista Traphagen School of Art and Design u Njujorku tokom 1940. godine, na odsjeku za kostim. Arhipenkova uticaj na razvoj američke moderne umjetnosti bio je veoma izražen u godinama neposredno prije i tokom Drugog svjetskog rata, a širio se i na modernu američku arhitekturu i dizajn, što je posredno osjetila i Milena Šotra, prihvatajući njegove savjete i usmjerenja.

Kod Arhipenka provodi dvije godine, ali ne toliko u predanom i redovnom radu kao kod Lota u Parizu. Lična svjedočanstva o ovom periodu govore da ju je Arhipenko, kao vrstan pedagog, ali i srodnja slovenska duša, razumio, znajući da usmjeri njenu zavičajnu nostalgiju u radni elan i napredak, govoreći da su narodni melos i boje tkanica njene domovine, kojih se uvijek rado sjećala, upravo to što treba da uključi u svoje slikarstvo. Podsticao ju je da radi i njeguje svoj talent, a u teškim trenucima joj je i pomagao, ustupajući joj svoj atelje i boje da može slikati.

Ovo su godine kada se njeni radovi prvi put pojavljuju na izložbama, dolazi u kontakt sa publikom, koja se vrlo pohvalno odnosi prema njenom radu. Postaje član Udruženja likovnih umjetnika Pittsburgha, a u Somersetu, gdje provodi ljeto 1942. godine, prvi put samostalno izlaže. Štampa je vrlo pohvalno pisala o njenom radu, navodeći da su njeni „predjeli dati kao bosanski jer je, očigledno, umjetnica i na taj način dočaravala rodnu zemlju“, a posredno i brigu za zavičajem za kojim je patila.

Godine provedene u Americi u ličnim sjećanjima opisuje kao period u kome se slikarstvom bavila krišom, otimajući vrijeme potrebno za druge obaveze, a slikala je najviše ulja, uglavnom portrete i pejzaže. Često je radila crteže, ilustracije, opreme knjiga, čestitke, plakate ili druge vrste materijala potrebnih za propagandne aktivnosti radničkog pokreta ili druge vidove antifašističke borbe, kojima se svesrdno predavala pokušavajući na taj način pomoći oslobođilački pokret iz iseljeništva. Skromna zaostavština njenih radova iz oblasti primijenjene umjetnosti koju čuva Muzej primenjene umetnosti u Beogradu – plakati, crteži i skice nastali tokom školovanja na odsjeku za kostim ili kao rezultat nekog naručenog posla – sve to govori o neostvarenim mogućnostima u oblasti dizajna i talantu koji je, nažalost, ostao nedovoljno razvijen i skriven.

Iako je počela da ostvaruje dobre rezultate na povremenim izlaganjima, školovanje i život u Americi prekida 1947. godine, zbog povratka u oslobođeni Beograd, gdje se aktivno uključuje u društvenopolitički život. Nove okolnosti i dodatno učešće u političkom i javnom životu neposredno nakon povratka ostavili su joj malo vremena za studioznoje bavljenje slikarstvom. S vremenom sumira raznovrsna iskustva i pristupe u slikarskom obrazovanju, a u zrelijim životnim godinama počinje intenzivnije da slika, sve više se prepustajući umjetnosti kao trajnom životnom pozivu.

Ostvarenja Milene Šotra uklapaju se u kontinuirani razvoj jugoslovenskog slikarstva. Portreti, pejzaži i mrtve prirode najčešći su tematski prizori koje je radila u jednom dahu, brzim potezima, ispoljavajući na taj način emocije i osjećanja svoje snažne ličnosti. Tekstovi o njenoj umjetnosti, koji su pratili samostalne izložbe i likovne kritike, uglavnom se bave poslijeratnim ostvarenjima i gotovo redovno ističu kvalitet kolorita u njenim djelima. U osnovi tih tekstova često stoji da su njene slike svakom podneblju davale različite vrijednosti i upečatljivu ljepotu posebnosti.

Kao osoben opus u njenom slikarstvu izdvajaju se slikarski putopisi, koje je stvarala u decenijama po povratku u Beograd, putujući sa paletom i kistom oko svijeta. U ovim slikarskim ciklusima, nastalim tokom putovanja ili kasnije iz sjećanja na razna podneblja, stopio

se kolorit američkih pejzaža, pikturalnost orijentalnih metropola i naracija kulturnih spomenika iz raznih gradova od zapadne Evrope do daleke Rusije.

Slike koje se danas čuvaju u Muzeju Hercegovine u Trebinju posebna su svjedočanstva specifičnog odnosa prema motivu. Među njima brojne su slike iz ciklusa pod nazivom „Kroz Rusiju i Ukrajinu“, u kojima kroz svojstvenu interpretaciju viđenog prizora iznosi ushićenje zadirajućom arhitekturom ruskih i ukrajinskih gradova. *Simbol Lenjingrada*, *Lenjinov mauzolej*, *Lenjingrad viđen iz rijeke Mojke*, *Motiv iz Tule*, *Novgorod kroz Mali Kremlj* i *Sa željezničke stanice Ljovov* samo su neke od slika na kojima su lične impresije nadrasle vizuelne interpretacije izabralih motiva.

Snažna forma i jak kolorit na njenim slikama bliski su fovističkoj upečatljivosti, a zasićeni kolorizam dao je njenim djelima izvjesnu unutrašnju atmosferu i dramatičnost, čineći ih bliskim djelima ekspresivnog modernizma. Ta osjećajna ekspresivnost na njenim slikama osnovna je karakteristika i dominantniji dio njenog identiteta, koji se na ovim putopisnim slikama razgranava blistajući posebnom snagom i vedrinom.

Vizuelno je dominantna ljubav prema hercegovačkim motivima i podneblju koje pamti i slika tokom cijelog života, a posebno je vidljiva na slikama *Proljeće u Hercegovini*, *Arslanagića most*, *Hercegovačka avlja*, *Radimlja*, kao i brojnim drugim slikama na kojima svaki prizor prerasta u ideal vizuelnog ushićenja i ljepote. Hercegovačke prizore doživljava iskreno i duboko, slika ih na osoben način, blizak njenoj energičnoj i jakoj ličnosti. Ovu ljubav prema hercegovačkom motivu s vremenom nadograđuje mediteranskim podnebjem Herceg Novog, grada u kome provodi posljednje godine svog života, koji joj u poznoj životnoj fazi daje dodatni entuzijazam, energiju i slikarsku zrelost.

Umjetnička zaostavština Milene Šotra, zahvaljujući njenim ličnim donacijama i poklonima njene porodice, danas se većim dijelom nalazi u zbirkama u Muzeju Hercegovine u Trebinju, Gradskom muzeju i galeriji u Herceg Novom, Narodnom muzeju u Beogradu, Muzeju primjene umetnosti u Beogradu, Umjetničkoj galeriji BiH u Sarajevu, kao i u brojnim privatnim zbirkama i galerijama koje zaokružuju osoben slikarski opus hercegovačke slikarke, čiji su život i djelo utkani u hercegovački kulturni identitet i umjetničku baštinu.

dr Sarita Vujković,
istoričar umjetnosti



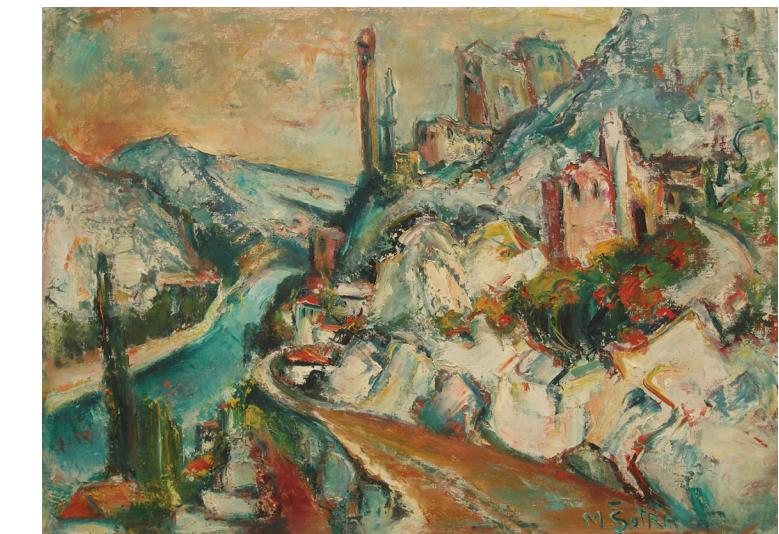
Поглед на Ластву / Pogled na Lastvu / The View of Lastva
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
UGBiH



Из Херцег-Новог / Iz Herceg-Novog / From Herceg-Novi
уље на лесониту / ulje na lesonitu / oil on hardboard
UGBiH



Из Гацка / Iz Gacka / From Gacko
уље на лесониту / ulje na lesonitu / oil on hardboard
UGBiH



Мотив из Почитеља / Motiv iz Počitelja / A Motif from Počitelj
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
UGBiH

M. ŠOTRA

Between Art, Journalism and Politics - The life path of Milena Šotra Gaćinović

The story about the life path of Milena Šotra Gaćinović is actually the story about living between Europe and the USA, about the firmly held beliefs between secularism and religion, and about the activity between the Art, journalism and politics. Therefore, talking about Milena Šotra Gaćinović means talking about her numerous talents. Over the period of time, probably not being aware of her versatility, Milena did not bury but multiplied her talents. Because of that reason, we can talk about Milena as a painter, publicist, journalist, orator, conductor of a choir, costume designer, revolutionist... but above all – a philanthropist.

Her talent shouldn't surprise us if we have a look at her family tree knowing that she was a member of a highly-respected Šotra family whose origins are in the village Dubrave near Stolac. Her grandfather Jovo was considered as the most literate man in the village and he was also widely known as "Jovo, the master", because of his great skill and ability to weave bags of goat hairs and to carve the money drawers, in which people kept their valuable things, as well as the chests for the bridal equipment. Milena's father Danilo, took over the carving craft from his father and he was rather successful at it, and people said that "his hands could make any object he set his eyes upon". He was exceptionally good at drawing. During the World War I, while being in captivity, he would send the self-portraits drawn on the Austrian postcards, and which, according to Milena's memory, as a photo bore resemblance to him. "We would kiss those self-portraits until the moment our Mum took them away from us being afraid that we would smear them". Father Danilo loved the books more than anything. He read and wrote a lot and he was a collaborator with magazines published in Mostar and Sarajevo and in the humorous journal called "Vrač pogadač" he had his own permanent column writing under the pseudonym Mamut Tica from Kozica. He was the first man in Stolac region who bought the bicycle, radio and some other modern gadgets at that time. Her mother Boža showed her creativity throughout finding various roots and leaves, which were until then unknown paints used for dyeing hand-made carpets and textile.

Milena grew up in the "abundant and splendid nature of colours" in pristine Dubrave, the Herzegovinian oasis, where olives, figs, pomegranates, grapevine and various herbs grew. In that area, in the place called Rivine, her father built a house of smaller dimensions near the very road. Except the oldest brother Branko, Milena and four siblings, Borko, Rajka, Milenko and Rajko, were born in that house. As it was common in many Herzegovinian families, together with them, six children, their young uncles and aunts lived and grew up there as well.

From that happy childhood period, Milena brought in her memory a few images. One of them was a horse-riding trip to Kozice to her grandparents' place to celebrate their St. Patron's Day, St. Nicholas. Soon, again in the winter period, they would set off on another horse-riding trip to the same village in order to celebrate Christmas. Milena remembered the Christmas Eve as a small theatre performance because of the ceremonial custom of bringing the oak log called "badnjak" in the house. The children were looking forward to breaking of the Christmas round loaf of bread in which the gold coin was hidden. In the evening, at Christmas, the Šotra family members would get together in the grandfather's watchtower to take part in singing and dancing activity. Poplati, the village where her mother Boža was born, stayed in her mind as a joyful memory when she was impatiently hopping in her new red jacket while going there to watch the celebration in the previously mentioned village, which was the leading Herzegovinian village in the field of the education and culture. Milena also remembered the town of Stolac – the first town that she actually saw. Travelling through the town of Stolac, decorated with bridges on the river called Bregava, she had an impression as if she was travelling through the most beautiful fairy tale.

Those were the segments of the past which Milena poured into the written words of her *Visions*. All these memories that she had were in the period of the last year before the World War I broke out. "Afterwards, the heavy black curtain fell over all joyful and nice experiences".

During the war and after the war ended, Milena remembered continuous fear and starvation. During the entire war period they

didn't see their father. Her brother Branko, although still a child, was the one who provided food for his family, frequently overthrowing the turnip which was loaded on the Austrian military trucks and which implied risking his own life to do that. Since their mother Boža was burdened with the struggle, care and work to secure maintenance and protect all her children, Milena had to start doing house chores at an early age. In the middle of the war period, Milena started the first grade in the elementary school in Crnići, joining her brother Branko, who was already the pupil, the best one at school. The other pupils would say that he could "draw better than their teacher", and because of that ability he did the drawings for most of them. The pupils were amazed when they realized that Milena also drew well, but they didn't pay a great attention to it since she was a girl.

The hardships continued even after the war. The death was threatening to everyone because of the Spanish fever which killed people mercilessly. Entire Milena's family became infected and fell ill with this deadly disease, but somehow they all survived. Milena remembered the unpleasant smell of the vinegar and garlic, since her father Danilo obeyed the instructions given in the book of Vaso Pelagić to treat the illness.

After finishing the elementary school, the continuation of Milena's further education was out of the question, because the family got poorer, and the Girls' Institute in Cetinje, that her father planned and wanted to sent her to, was closed down. Many family members believed that Milena should become a good housewife because she was going to get married anyway. Her mother Boža demanded and ordered Milena to improve in cooking and housekeeping, taking away by force the books that she secretly read. Although she had understanding for Milena's wishes, she couldn't help her at all, while Milena was craving for learning, more than for anything. Her uncle Nikola, who was the most educated among the brothers, understood Milena's wish for education. Since he was a respectable trader, he contributed to the opening of the craft school for girls in Čapljina that Milena was attending for three years. Before her schooling ended, Milena's parents decided to arrange her marriage before she almost turned sixteen, because a very respectable suitor from the famous priest's family appeared. His name was Vojislav Gaćinović and he was a brother of a famous revolutionist Vladimir Gaćinović. Vojo was at that time the editor of the "Prosvjeta" in Sarajevo, a book-man, the fact which was highly respected by the family Šotra, so they believed that he was a "decent marriage opportunity" for Milena. She didn't object to their wish, although she felt her thoughts and feelings were completely confused. On the marriage occasion she wrote down for the female child, in my life conditions, all roads, except the marriage road, were closed down. And I accepted it, as it was expected from me to be done".

With her husband Vojo, she went to Belgrade, where he worked as a journalist in the editor's office of the oppositional newspaper called "Novosti". Soon, they were left without any income since the newspaper was abolished. Taking into the consideration the fact that Vojo finished theology, he made the decision to become a priest, in order to get a chance to move to the USA. That dull voyage across the Atlantic Ocean in the summer 1926, made Milena weep bitter tears. She had the same feeling when she stepped on the territory of New York, which seemed so intimidating to her. She had the impression that she "swapped the worlds", the phrase, as she emphasized, was used in Herzegovina to say when somebody died.

The first stay in the USA in the period from 1926 to 1932 was marked with the life in Omaha and Los Angeles, where Vojo did the priest service. In the meantime, Milena gave birth to their son Vladimir and soon afterwards to their daughter Ksenija. To the great joy of emigrants, Milena established the school to teach the maternal tongue and History to the children. She prepared the theatre pieces for the children's performances and theatre performances for the adults in which she was as a stage director, a costume designer and a scenographer. She was in charge of managing and conducting the children and youth choirs and because of that she had a special wish to improve her piano playing and the theory of the choir singing. Due to the need for improvement, she took the lessons held by the Russian lady Torčin, who was a famous music pedagogue in Hollywood. She invested a lot of effort and time in the educational-cultural work, finding it vitally important, in order to enable the emigrants and their offspring to create a bond and attachment to their homeland, language, culture and customs in the best possible way, for the sake of preserving their identity.

Although there were some enjoyable moments during their first stay in the USA, due to Milena's constant lamentation and com-

plaining, the return to Yugoslavia happened in 1932. At first, they lived shortly in Skoplje, and then they moved to Belgrade since Vojislav Gaćinović was chosen to be the member of the Parliament. Their home became the meeting place of famous people such as Branko Ćopić, Ivo Andrić, Veselin Masleša, Jovan Dučić, Borislav Prodanović, who were well-educated people and writers visiting the home of Gaćinović's family. Milena's brothers, Milenko and Rajko lived at their place while studying in Belgrade. They followed the example of their older brother Branko and they embraced the newly-discovered political stream - communism. During the frequent debates at their home, unconsciously, Milena started to take the communists' side defending their attitudes. Those were Milena's first steps in politics but at the same time they were the crucial steps in her life. She wrote down later that the members of the youth organization in Belgrade, including Veljko Vlahović and her three brothers, exerted the decisive influence over her to be of the same political determination as they were. In 1939, Milena Gaćinović became the member of the Communist party.

Milena was provided with the opportunity to visit the International Exhibition in Paris in 1937. Beside examining closely the Soviet pavilion and seeing the sights of Paris, thanks to the painter Mirko Kujačić, she also visited the exhibition of Van Gogh's painting, which delighted her, and as a result, the idea appeared that she should try painting herself. Being acquainted with many painters, among who were Jovan Bijelić and Petar Dobrović, contributed to it as well. These two respectable painters ran significant Art schools in Belgrade. Although Jovan Bijelić, who was the Gaćinović's family friend, insisted that Milena should attend his lessons, she opted for attending the painting lessons held by Petar Dobrović at the Kolarac People's University.

„Just when I was at the greatest momentum of my work while being taught by Dobrović and when I felt politically useful, convinced that I found my own way, it was estimated that [...], taking into consideration the relationships with emigrants from the earlier stay and the priest rank of Vojislav Gaćinović, it would be necessary to move to the USA due to the work“. Her husband Vojo immediately accepted the offer, but Milena resisted in all possible ways, because she didn't want to leave her country again. According to the agreement, Vojo went to the USA first, while in 1938 Milena travelled with her children to Paris for a year, in order to study Art from Andre Lhote at the Art Academy, which was a dream of many painters. „While teaching us Lhote pointed at the wide spectrum of artistic streams and directions [...] which meant to us that we could choose the stream and direction which we wanted or to start looking for our own direction. However, the first thing that we have to learn is the basis for all streams and directions – the theory“. Milena would have probably stayed longer at Lhote's Academy if the war hadn't already started in Europe. She had to join her husband in the USA and because of that she boarded the American ship *Manhattan* in autumn, 1939.

Vojislav Gaćinović was in New York, since the Herzegovinian people living there persuaded him to stay there, in order to try to establish the Serbian Orthodox church-school municipality. When Milena arrived at New York, she couldn't get rid of the excruciating memories of her first stay in this city which she still found dislikeable. As it was during her first stay in the USA, Milena was expected to organize the educational-cultural work. As soon as she arrived, Milena started teaching emigrants' children Serbian language and History at school. At the same time, she started managing and conducting the Serbian Girls' Choir. Beside having numerous obligations, she didn't neglect painting. Thanks to the reference of the painter Maksimilijan Vanka, she managed to enter the painters' school led by the famous painter and sculptor Alexander Archipenko. Following his advice and instructions, she started doing landscape painting, which will later become an unavoidable theme of her painting. When she was able to reach the utmost in the field of painting, the news about attack and invasion of Yugoslavia, reached her. With tears in her eyes she said to Archipenko that she was determined to dedicate herself to the fight for liberation of Yugoslavia and other countries from fascism. Archipenko felt sorry because Milena wanted to leave believing that she could reach a lot more. Giving up Archipenko's teaching, Milena missed her greatest life opportunity to enter the Art at the big door.

At the end of 1940, a huge people's gathering “For the defence of the freedom and independence of Yugoslavia” was organized in New York. Together with numerous speakers at the gathering, despite the threats, as a priest and former member of the Parliament, Vojislav Gaćinović took the floor. Soon after Vojo's speech, he was deprived of his parish and the church, in which he served, was riveted in the middle of the winter, and the family Gaćinović was left without means necessary for everyday life. Milena immediately started looking for a job. At the beginning, she worked in a restaurant, then at the tailor's shop and the men's clothes company, which actually deteriorated her

health condition. After that, they moved to Pittsburgh, where Vojo was chosen to be a parish-rector of the Serbian Orthodox church-school municipality of St. George. Bishop Dionisije gave him a consent to move to that parish, which was in the state of excommunication, but only under one condition - Vojo had a task to join this parish to the American-Canadian Eparchy. In case he wasn't able to do that and his attempt failed, he had to be deprived of the priest's rank and he had to be sent to the church court, which unfortunately happened in 1946.

Milena found the job in Pittsburgh, in a huge department store *Kaufmann's*, thanks to the knowledge that she had previously acquired in the fashion school in new York called *The Traphagen School of Fashion*, where she had studied and some other parts of the Applied Arts beside the costume design. Afterwards, Milena accepted the job in the library offered by the university in Pittsburgh, where she worked upon cataloguing the books in the Slavic languages. She managed to steal the time in in order to dedicate herself to painting. She exhibited at the group exhibitions of the Society of the Artists in the city of Pittsburgh whose member she was, while she had her own exhibition of paintings in the city of Somerset.

Due to the war in Yugoslavia, she had to invest a lot of effort, in order to help her country and people. Milena wrote articles for many emigrants' newspapers, she worked upon establishing of the advanced societies, she travelled from one part of the USA and Canada to the another one, she made public speeches, she cooperated with eminent revolutionists, she brought people together, she raised money for Partisans etc. For many years she was an administrative secretary of the society called Democratic Serbian Women in the USA, the subcommittee of which in West Pennsylvania was the first one in Pittsburgh to start the campaign for the collective blood donation for the American soldiers. She was in charge of administering the entire activity encouraging and pleading with more and more women to participate. She set the example by her own blood donation despite the fact that almost a year ago she had to get the blood transfusion. Democratic Serbian Women in West Pennsylvania undertook numerous enterprises and actions of collecting clothes, footwear, food supplies, medicine in order to help peoples of Yugoslavia in the best possible ways. By means of the help of the American Committee aimed to provide the help to Yugoslavia, they sent money as the financial support to be used for building and equipping a few children' homes in Yugoslavia. For the promotional purposes, on behalf of People's Liberation Struggle (PLS) in 1943, they issued Christmas and New Year's cards designed upon Milena's artistic sketch. The orders arrived from everywhere, while all the earned money from the sale was transferred to the Fund for helping peoples of Yugoslavia. In the oncoming years, Milena included in that promotional work many artists such as Maksimiljan Vanka, Sava Radulović, Tanasko Milović and some others. Democratic Serbian Women in West Pennsylvania also gave a modest contribution to the restoration of their country by means of publishing the *Cookery book of Yugoslav dishes*, which was designed and prepared artistically by Katarina Milović and Milena Gaćinović. Milena also designed the cover page of the *Memorial book providing help to the Soviet Union*, in which she symbolically presented three women (the Serbian woman, the Croat woman and the Slovenian woman) handing in the medicine to the Red Army hospital nurse. Because of her engagement and commitment, Milena got a nickname „Stalin's priest's wife“, as the article written by Kosta Radulović in the daily newspaper "American Srbovan" was titled.

When the war finished, nothing could stop Milena to come back to her homeland of Yugoslavia. In the honour of her return from the USA, on the 27th April, 1947 the farewell dinner party was organized. At that event, many speakers addressed to her emphasizing her diligent work „in pen and with the paint brush“ for the welfare and prosperity of the peoples of Yugoslavia. „She sacrificed herself for the sake of the national issue, not regretting her invested time, health and financial means“. Milena and her daughter Ksenija boarded the ship *The Worker* together with the first organized group of emigrants-returnees while her son Vladimir boarded the next ship. There were many differences between Gaćinović spouses, so they mutually reached the agreement to get divorced. Next year, in 1948, Vojislav Gaćinović also returned to Yugoslavia. The punishment he received in the form of deprivation of his priest's rank was annulled by the Holy Synod.

As soon as she arrived at Belgrade, Milena started an active engagement in the public and political life. She was employed as a journalist in Tanjug (Telegraph Agency of New Yugoslavia) and she was a collaborator with the newspapers such as "Politika", "Borba", "Večernje novosti", "Oslobodenje", "Književne novine" and others. She was also employed in the Regional Information Board at the Government of the Federal National Republic of Yugoslavia. She was one of the founders of the Serbian Emigrants' Headquarters, its first administrative secretary and the member of the editorial office of her magazine. She was a collaborator with the Yugoslav Encyclopaedia in charge of the

Serbian emigrants in the USA and she was a member of the Council in charge of the emigrants' issues. She was bestowed with the National honours of the silver rays, the Medal of brotherhood and unity with the silver wreath, and the Medallion of Safety.

Spending her life in the constant travelling and searching, Milena finally managed to dedicate herself to painting, the thing she craved for during her entire life, when she applied for the retiring allowance that she received in 1960. Then, as she would like to say, she started painting at full throttle, and that was her creative "offensive launch". She prepared and organized numerous individual exhibitions, but she also exhibited at group exhibitions organized by the Society of Artists in Serbia, the Society of Artists in Montenegro and the Society of Artists in Bosnia and Herzegovina or some other smaller groups of artists. She participated in art colonies in Počitelj, Sićevac and Prilep. Together with the artists from Belgrade, in 1955, she founded the Art group called „The 8th of March“. She travelled to many countries during her educational study journeys, and consequently the abundance of the things she saw and experienced there on these journeys, were artistically shaped on her painting canvases. She wrote her masterpiece of memoirs called *Visions* from the emigrants' life in the USA, as a reference read added to the history of the patriotic emigration to the USA. During the civil war period in Bosnia and Herzegovina she organized in Belgrade a charity exhibition called "In the honour of Herzegovina", and the entire amount of money which was raised at that exhibition from the sale of the paintings was sent to the addresses of her cousins, friends and refugees in Herzegovina.

By means of painting, her unquenchable love, she wanted to reveal to people the beauty which is around us. Therefore, the joy of life and joy of creation can be perceived and read on her canvases, since she was living for the very painting. She found her peace in Herceg-Novi, the town in which she lived and worked for almost thirty years.

Milena Šotra Gaćinović, the artist and the fighter, passionately dedicated herself to everything that she did. She died in 2003 in Belgrade. At the point where the very story about Milena's life stops, her canvases continue to give evidence about the abundance of the experience she had, by means of the expression, features and the powerful colours.

MA Tamara Rajković,
art historian



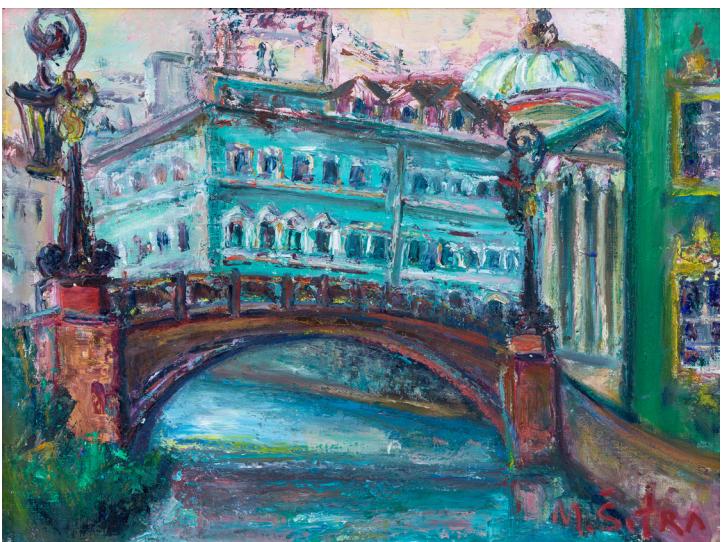
Новгород кроз „Мали Кремљ“ / Novgorod kroz „Mali Kremlj“ / Novgorod through „small Kremlin“ / 1970.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
MXT



Са жељезничке станице Љвова / Sa željezničke stanice Ljvova / From the Railway Station in Lviva / 1970.
уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper
MXT



Дом Ростовых из „Рата и мира“ / Dom Rostovih iz „Rata i mira“ / The Home of the Rostov's Family from the “War and Peace” / 1970.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
MXT



Са ријеке Mojke / Sa rijeke Mojke / From the River Moyka / 1970.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
MXT

Extensive Horizons of the Herzegovinian Woman Painter

Although the life and painting path of the Herzegovinian woman painter Milena Šotra is primarily connected to Herzegovina on the account of her birth, due to her origin and lifestyle which was so different from the lifestyle of the women in these areas, her personality and work deserve a particular attention, especially in the Herzegovinian area, where she was born. It has been noticed recently that there are some expert and scientific considerations which try to interpret her, in a great extent, interesting artistic appearance, in a different way.

She was born in 1909 in Pješivac, in the vicinity of Stolac, in a talented Herzegovinian family: her older brother Branko Šotra was a famous Herzegovinian painter and a graphic artist, while her younger sister Rajka Borojević gathered the female weavers from Dragačevo and she managed to artistically shape their archaic weaving and adapt it to the modern lifestyle and the market needs.

Reaching maturity early, before she almost turned sixteen, she got married to the priest Vojislav Gaćinović, who was a brother of Vladimir Gaćinović, the Serbian patriot, the revolutionist and member of the organization „Young Bosnia“ and the anarchist, and whose early grave, permanently wove the distinguished freedom-loving spirit in the life concept of his younger brother, who later became a journalist and publicist and who was nicknamed „the red priest“ due to his revolutionary work in the Communist Party. Her husband's distinctive occupation and obligations led Milena Šotra, soon after the marriage, to far-away countries, offering her unexpected life opportunities. To the talented girl, like she was, the life brought completely unexpected opportunities to develop and boost her extraordinary artistic career, interwoven with the revolutionary spirit and the patriotic feelings. Although her life was exceptionally dynamic and atypical for the Orthodox priest's wife, she was a typical example of a woman who always obediently accompanies her husband no matter how demanding life misfortunes strike. Suchlike unselfish commitment to her husband's obligations, the priest's duties and work in the USA wasn't without consequences when it comes to her own identity formation, leaving in those early ages little time for her individual artistic development. On one occasion, talking about that period of her life, she said: „...in that life period of mine I was nothing but my husband's suitcase, and that was how I arrived in the USA; nobody asked me whether I wanted to set out on such a long journey or not, whether I was willing to do that or not...“

A short-term return to Belgrade in 1930s, motivated the spouses to develop a closer and stronger bond to the revolutionary communist movement which permanently determined their future life path and ideological persuasions. Since her husband was characterized as „the red priest“ and her brother was already a formed communist, she was accompanied by the fate of the revolutionary, in which occasionally her Art education was involved. At the beginning it was at Dobrović's University in Belgrade, then at André Lhote's Art Academy in Paris, where she met Mirko Kujačić, Vojo Dimitrijević, Petar Lubarda, Peđa Milosavljević, Milena Pavlović Barili, Danica Antić, Rajka Merćep and many other artists from our country who improved their painting skill in this distinguished European capital.

She didn't stay in Paris for too long, actually she stayed there for about a year, while she was waiting for the documents necessary for her second voyage to the USA, but it was long enough to do the intensive course of painting that she took in 1938 at André Lhote's Art school in Montparnasse, and which became the base and source which her further painting fed upon. Her personal records and attestations about this life period, about visits to museums and exhibitions, as well as about the acquaintance with the most distinguished artists of that time, talk about the influence that Paris had on her to choose painting for good. The first pieces of work she did were portraits. At the beginning, these were the portraits of her son and husband and people from the neighbourhood. These portraits, together with the paintings showing the interior and landscape, became the base on which her initial steps were made and formed. In Lhote's Art studio, Dobrović's instructions started to gain their shape, gradually developing into a clearer composition of the painting and intensive colours. Although, she started acquiring them since the very beginning, it was now when became the dominant feature and category of her painting.

The fact of being acquainted with the great protagonists of Modernism, such as Jovan Bijelić, a close friend of her husband, and especially with Dobrović, who was the first one to instruct her in the painting directions, will be permanently interwoven in the peculiar

artistic spirit of Milena Šotra. The clear colours, paste-like application of the paint and unsteadiness which brings emotion steadily, are the features of her painting, which only in the second half of her life acquire the originality which we will remember forever.

Catching up with the Serbian Modernists, in the early period of her dealing with painting, Milena Šotra started to develop the interest for landscape, as a topic which enables the idealistic image of the site, transformation of the real scene into the expression reshaped according to the artist's attitudes, wishes and needs. The landscape in such-like established relations to the time, stops being the painting of the landscape and it grows and develops into the mythologized painting of the land and the homeland, which is over the period of the oncoming decades being developed and repeated, while doing painting with the same intensity and brightness.

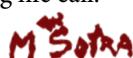
The beginning of the World War II, will unexpectedly cease the calm and prosperous year of education in Paris, making Milena Šotra obey the command of the Communist Party to join her husband and return to the USA, where she actively took part in organizing the workers' movement in emigration. In the USA, not just that she tried to paint but she tried to continue her education at Alexander Archipenko's summer school in Wodstock as well. At that time, Alexander Archipenko was the widely renowned and popular avant-garde painter, and thanks to his references she was for the short time the scholarship holder at Traphagen School of Art and Design in New York in 1940, at the Department of Costume. Archipenko's influence on the development of the American modern Art was greatly emphasized in the years immediately before and during the World War II, and it spread to the modern American architecture and design, which Milena Šotra indirectly felt as well, accepting his pieces of advice and instructive directing.

She spent two years at Archipenko's school, but not in such dedicated and regular work as she used to do at Lhote's Art studio in Paris. Her personal attestations about this period prove that Archipenko, as a distinguished pedagogue, but also as a Slavic soul-mate, understood her, knowing how to direct her homeland sickness towards the work enthusiasm and progress, saying that the folk music and the colours of the folk sash of her homeland, that she always remembered so fondly, were those things which should be included in her painting. He encouraged her to work and nurture her talent. He also helped her when she suffered severe hardships letting her use his studio and colours in order to paint.

These were the years when her pieces of work appeared for the first time at exhibitions, enabling her to make contacts with the public that praised her work. She became the member of the Society of Artists in Pittsburgh, while she had her first individual exhibition in Somerset, where she spent the summer in 1942. The newspapers praised her work in their sections, stating that her „landscapes were presented as the ones in Bosnia since the artist obviously, tried in that way to present and “conjure up her homeland”, and indirectly the very concern about her homeland, which made her feel home-sick.

In her own memories she describes the years spent in the USA as the period in which she dealt with painting in secret, stealing the time needed for some other obligations. She painted mostly oil, portraits and landscapes. She frequently did drawings, illustrations, book layouts, cards, posters and other types of the material necessary for promotional activities of the workers' movement or for other types of anti-fascist struggle, to which she wholeheartedly dedicated herself trying in this way to support and help the liberation movement from emigration. The modest legacy of her pieces of work in the field of Applied Arts is kept in the Museum of Applied Arts in Belgrade- and these are posters, drawings and sketches which were done during her schooling period at the Department of Costume or as a result of the ordered work- all these things reveal us the fact about the unfulfilled opportunities in the field of design and the talent which unfortunately, stayed underdeveloped and hidden.

Although she started achieving good results at periodical exhibitions, her education and American life ceased in 1947 when she returned to the liberated Belgrade where she actively became engaged in the social-political life. New opportunities and additional participation in the political and social life immediately after her return to Belgrade left her little time for meticulous dealing with painting. Over the years, she summed up various experiences and approaches in the painting education, while in her more mature life ages she started painting more intensively, increasingly indulging in Art as her everlasting life call.



Accomplishments of Milena Šotra fit in the continuous development of the Yugoslav painting. Portraits, landscapes, and still lives are the most frequent theme presentations which were done at one fell swoop, with swift brush strokes, expressing thus emotions and feelings of her strong personality. The texts about her Art, which accompanied her individual exhibitions, and the Art criticism, primarily dealt with her after-war work accomplishments and they almost regularly emphasized the quality of the colours she applied and used in her work. The basic gist of those texts is often about her paintings giving different values and striking beauty of peculiarity to every region.

The painter' travelogues, which were done in the decades after her return to Belgrade, while she was travelling around the world always carrying her colour palette and brush, stand out as a separate opus in her painting. In these painting cycles, which were done during her journeys or later relying on the memory of the different regions, the colours of the American landscapes, picturesque oriental capitals and narration of the cultural monuments from various cities starting from west Europe to far-away Russia, actually blended and melted into one.

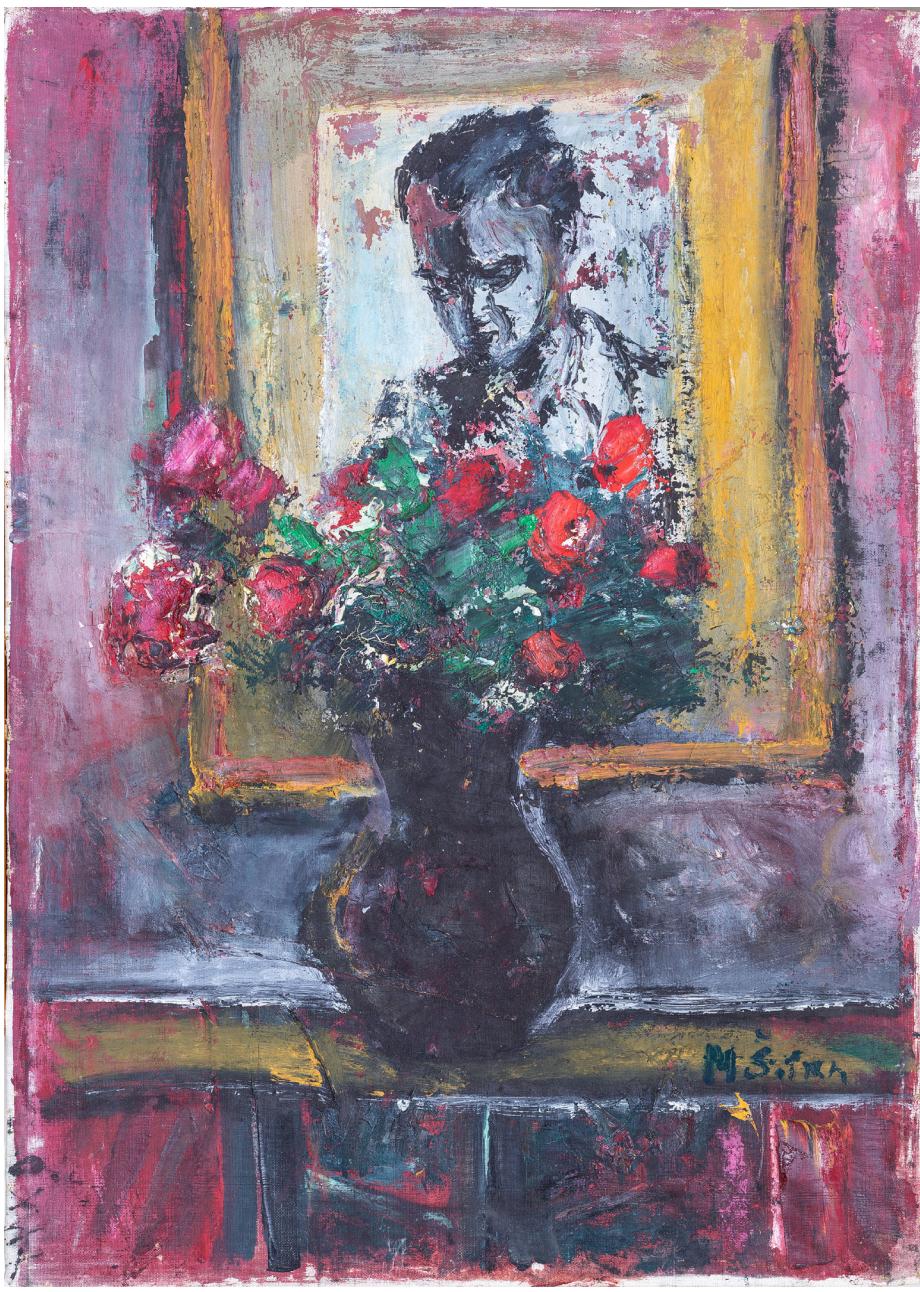
The paintings which are nowadays kept in the Museum of Herzegovina in Trebinje present special proofs of the specific relation to the very motif. Among them, there are numerous paintings belonging to the cycle named „Throughout Russia and Ukraine“ in which she presents ecstasy due to the amazing architecture of the Russian and Ukraine cities and she does that by means of her individual interpretation of the seen scene. *The Symbol of Leningrad, Lenin 's Mausoleum, Leningrad seen from the river Mojka, The motif from Tula, Novgorod through small Kremlin* and *From the railway station Lviva* are just some of the paintings on which personal impressions outgrew visual interpretations of the chosen motifs.

The strong form and colours on her paintings are close to Fauvist distinction while the saturated colours gave her pieces of work the inner atmosphere and dramaticism, making them similar to the pieces of work of expressive Modernism. This sense expressiveness on her paintings is a basic feature and more dominant part of her identity, which on these travelogue paintings branches out shining with the special strength and brightness.

Visually, love for the Herzegovinian motifs and region that she remembered and painted throughout her entire life, is dominant and it is especially evident on the paintings *Spring in Herzegovina, Arslanagića bridge, Herzegovinian courtyard, Radimlja*, and on many other paintings on which every scene grows into the ideal of the visual ecstasy and beauty. She feels the Herzegovinian scenes genuinely and deeply, painting them in a distinctive way, which is close to her energetic and strong personality. This love for the Herzegovinian motif was over the years upgraded and extended with the Mediterranean region of Herceg-Novi, the town in which she spent the last years of her life, and which in that late phase of her life stage this town provided her with the additional enthusiasm, energy and the painter's maturity.

The Art legacy of Milena Šotra, thanks to her personal donations and presents given by her family, is nowadays mostly in the collections of the Museum of Herzegovina in Trebinje, in the City Museum and Gallery of Herceg-Novi, in the National Museum in Belgrade, in the Museum of Applied Art in Belgrade, in the Art gallery of Bosnia and Herzegovina in Sarajevo, as well as in many private collections and galleries which encircle the distinctive painting opus of the first Herzegovinian woman painter, whose life and work have been woven into the Herzegovinian cultural identity and the Art heritage.

Ph.D. Sarita Vujković,
art historian



Пред братовљевом сликом / *Pred bratovljevom slikom* / In front of the Brother's Painting

уље на платну / oil on canvas

MXT

M. ŠOTRA

Библиографија / Bibliografija / Bibliography

Између умјетности, журналистике и политike - животни пут Милене Шотра Гаћиновић

1. Tomašević, D., „Priče o bosanskim ženama: Milena Šotra, revolucionarka i prva hercegovačka slikarica“, u: Tomašević D., *Ženskom rukom bosanskom (priče o slikama i slikarkama)*, Sarajevo: Srpsko prosvjetno kulturno društvo „Prosvjeta“ Sarajevo 2019, na <https://stav.ba/price-o-bosanskim-zenama-milena-sotra-revolucionarka-i-prva-hercegovacka-slikarica/>
2. Šotra Gaćinović, M., *Viđenja iz iseljeničkog života u Americi*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1990.
3. Salatić, V., „Osvrt na jedno darovanje“, Tribunia 6 (Trebinje 1982) 183-186.
4. Сеферовић, Л., *Милена Шотра* (каталог изложбе), Херцег-Нови 2004.
5. Убавић, С., „Црвена попадија - Милена“, Борба (Београд, 9. 6. 1975)
6. Кубровић, М., „Путовање забележено сликама“, Политика (Београд, 19. 9. 1982)
7. З. М., „Живим за слику“, Базар (Београд) 46-47.
8. Михић-Чварковић, Б., „Херцеговина које више нема“, Политика Експрес (Београд, 19. 3. 1995) 3.

Далеки видици херцеговачке сликарке

1. Вујановић, В., „Адела, Лујза, Ива, Мица, Рајка, Милена: Прве ликовне умјетнице Босне и Херцеговине“, у: *Женском руком: Допринос женског српског сликарства и вајарства уметности Босне и Херцеговине*, Српско просветно културно друштво „Просвјета“ Сарајево, Сарајево 2016.
2. Вујковић, С., *У грађанској огледалу*, Музеј савремене умјетности Републике Српске, Бања Лука 2009.
3. Вујковић, С., „Јавни идентитети жена у оквиру босанскохерцеговачког друштва крајем XIX и почетком XX вијека“, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, Удружење архивских радника Републике Српске, Бања Лука, бр. 10, 2018.
4. Жарковић, М., „Све боје живота“, Одјек (Сарајево, 15. 3. 1979)
5. Кубровић, М., „Путовање забележено сликама“, Политика, Београд (19. 9. 1982)
6. Чупић, С., *Тeme и идеје модерног: Српско сликарство 1900 – 1941*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2008.
7. Чупић, С., *Грађански модернизам и популарна култура: Епизоде модног, помодног и модерног (1918 – 1941)*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2011.

Каталог радова / Katalog radova / Catalogue of works

1. Јулија Ђурашковић / Julija Đurašković / Julija Đurašković / 1947.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
60 x 46 cm
GJBB
2. Са ријеке Сент Лоренс / Sa rijeke Sent Lorens / From the River Saint Lawrence / 1947.
гваши на папиру / gvaš na papiru / gouache on paper
48 x 39 cm
GJBB
3. Из Стокхолма / Iz Stokholma / From Stockholm / 1960.
угљен / ugljen / carbon
38 x 31 cm
GJBB
4. Из Лондона / Iz Londona / From London / 1961.
пастел на папиру / pastel na papiru / pastel on paper
48 x 31 cm
GJBB
5. Из Лондона II / Iz Londona II / From London II / 1961.
акрилик на платну / akrilik na platnu / acrylic on canvas
47 x 37 cm
GJBB
6. Берн / Bern / Bern / 1962.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
73 x 48 cm
GJBB
7. Женева / Ženeva / Geneva / 1962.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
78 x 56 cm
GJBB
8. Лука у Бенгазију / Luka u Bengaziju / The Harbour in Benghazi / 1968.
уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper
53 x 33 cm
GJBB
9. Цамија / Džamija / The Mosque / 1968.
уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper
53 x 35 cm
GJBB
10. Из Лептис Магне / Iz Leptis Magne / From Leptis Magna / 1968.
уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper
34 x 23 cm
GJBB
11. Из једног села / Iz jednog sela / From a Village / 1969.
акрилик на платну / akrilik na platnu / acrylic on canvas
45 x 36 cm
GJBB
12. Касаба Ајаш / Kasaba Ajaš / A small Town of Ayash / 1969.
уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper
68 x 61 cm
GJBB
13. Околина Истанбула / Okolina Istanbula / The Vicinity of Istanbul / 1969.
уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper
54 x 27 cm
GJBB
14. Будимпешта / Budimpešta / Budapest / 1970.
уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper
37 x 30 cm
GJBB
15. Сеоска улица / Seoska ulica / The Village Street / 1970.
уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper
38 x 28 cm
GJBB
16. Улаз у Краков / Ulaz u Krakov / Entrance to Krakow / 1970.
уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper
38 x 28 cm
GJBB
17. Третјаковска галерија / Tretjakovska galerija / Tretyakov Gallery / 1970.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
50 x 35 cm
GJBB
18. Пејзаж / Pejzaž / Landscape / 1968.
уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper
53 x 53 cm
GJBB
19. Из Венеције / Iz Venecije / From Venice / 1965.
пастел на хамеру / pastel na hameru / pastel on paper
64 x 50 cm
GJBB
20. Базилика Sacre Coeur/ Bazilika Sacre Coeur / Sacre Coeur Basilica / 1974.
акрилик на платну / akrilik na platnu / acrylic on canvas
73 x 53 cm
GJBB
21. Версај / Versaj / Versailles / 1974.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
63 x 48 cm
GJBB
22. Нотр Дам / Notr Dam / Notre-Dame de Paris / 1974.
пастел на папиру / pastel na papiru / pastel on paper
38 x 32 cm
GJBB
23. Акт из Париза / Akt iz Pariza / A Nude from Paris / 1974.
уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper
38 x 28 cm
GJBB
24. Трг у Бриселу / Trg u Briselu / The Square in Brussel / 1974.
акрилик на платну / akrilik na platnu / acrylic on canvas
72 x 53 cm
GJBB
25. Вилах / Vilah / Villach / 1979.
пастел на папиру / pastel na papiru / pastel on paper
38 x 30 cm
GJBB
26. Из Клагенфурта / Iz Klagenfurta / From Klagenfurt / 1979.
уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper
33 x 24 cm
GJBB
27. Гранада / Granada / Granada / 1982.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
68 x 49 cm
GJBB
28. Севиља / Sevilia / Sevilla / 1982.
акрилик на платну / akrilik na platnu / acrylic on canvas
45 x 36 cm
GJBB
29. Кордоба / Kordoba / Cordoba / 1982.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
44 x 39 cm
GJBB
30. Поглед на Стару Анкарку / Pogled na Staru Ankaru / The View of the Old Ankara / 1982.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
78 x 51 cm
GJBB
31. Музеј Херцег-Нови / Muzej Herceg-Novи / Museum in Herceg-Novi
уље на картону / ulje na kartonu / oil on cardboard
50 x 70 cm
GJBB
32. Портрет вајара Луке Томановића / Portret vajara Luke Tomanovića / The Portrait of the Sculptor Luka Tomanović / 1968.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
40 x 46,5 cm
GJBB
33. Из Тарвиција / Iz Tarvicija / From Tarvisio / 1975.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
60 x 79 cm
GJBB

34. Фигура / Figura / The Figure / 1943.
темпера на картону / tempera na kartonu / tempera on cardboard
50,5 x 40 cm
GJBB
35. Портрет сликара Сава Вујовића / Portret slikara Sava Vujovića / The Portrait of the Painter Savo Vujović
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
41 x 47 cm
GJBB
36. Ђевојка / Djekoja / A Girl / 1956.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
62,5 x 52,5 cm
UGBiH
37. Цвијеће / Cvijeće / Flowers
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
70 x 50 cm
UGBiH
38. Градина – Требиње / Gradina – Trebinje / Gradina – Trebinje
уље на лесониту / ulje na lesnititu / oil on hardboard
50 x 70 cm
UGBiH
39. Из Херцег-Новог / Iz Herceg-Novog / From Herceg-Novi
уље на лесониту / ulje na lesnititu / oil on hardboard
50 x 70 cm
UGBiH
40. Мотив из Почитеља / Motiv iz Počitelja / A Motif from Počitelj
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
69 x 97 cm
UGBiH
41. Из Гацка / Iz Gacka / From Gacka
уље на лесониту / ulje na lesnititu / oil on hardboard
50 x 70 cm
UGBiH
42. Поглед на Ластву / Pogled na Lastvu / The View of Lastva
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
68 x 55 cm
UGBiH
43. Пејзаж / Pejzaž / Landscape
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
71 x 77,5 cm
UGBiH
44. Пејзаж / Pejzaž / Landscape
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
65 x 95 cm
UGBiH
45. Владо / Vlado / Vlado / 1937.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
33,5 x 30 cm
MXT
46. Жена са шареним шалом / Žena sa šarenim šalom / The Woman with a colorful Scarf / 1938.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
54 x 38 cm
MXT
47. Портрет жене у бијелој блузи / Portret žene u bijeloj bluzi / The Portrait of the Woman in the white Blouse / 1938/39.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
46,5 x 37,5 cm
MXT
48. Мулаткиња / Mulatkinja / A mulatto Woman / 1939.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
46 x 37 cm
MXT
49. Сједећи женски акт са црвеном и бијелом драперијом / Sjedeći ženski akt sa crvenom i bijelom draperijom / The sitting female Nude with the red and white Drapery / 1938/39.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
54 x 46 cm
MXT
50. Лежећа фигура / Ležeća figura / A lying Figure / 1939.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
32,5 x 46,5 cm
MXT
51. У ентеријеру – мртва природа / U enterijeru – mrtva priroda / In the interior - Still Life / 1938/39.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
37,5 x 45 cm
MXT
52. Са Лоаре / Sa Loare / From the river Loire / 1939.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
37,5 x 55 cm
MXT
53. Сена / Sena / Sena / 1942.
уље на платну каширено на картону / ulje na platnu kaširano na kartonu / oil on canvas mounted on the cardboard
45 x 30 cm
MXT
54. Из Сомерсета / Iz Somerseta / From Somerset / 1942.
темпера на картону / tempera na kartonu / tempera on cardboard
28 x 36,8 cm
MXT
55. Куја у Сомерсету / Kuća u Somersetu / A House in Somerset / 1942.
темпера на хартиji / tempera na hartiji / tempera on paper
30 x 33 cm
MXT
56. Херцег-Нови / Herceg-Novi / Herceg-Novi / 1980.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
61,5 x 46,5 cm
MXT
57. Водопад Кравице / Vodopad Kravice / Kravice Waterfall / 1980.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
63,8 x 48,8 cm
MXT
58. Момак / Momak / A Lad / 1980.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
40,5 x 53,2 cm
MXT
59. Херцеговка у народној ношњи / Hercegovka u narodnoj nošnji / The Herzegovinian Woman in the national Costume / 1980.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
66 x 98 cm
MXT
60. Мртва природа / Mrtva priroda / Still Life / 1980.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
61 x 45 cm
MXT
61. Портрет сликарке Љиљане Бурсаћ / Portret slikarke Ljiljane Bursać / 1977.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
37 x 59 cm
MXT
62. Мртва природа (ваза са цвијећем) / Mrtva priroda (vaza sa cvijećem) / Still Life (the Vase with Flowers) / 1980.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
61,5 x 46 cm
MXT
63. Мртва природа - шипци / Mrtva priroda - šipci / Still Life - Pomegranates / 1980.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
48 x 63 cm
MXT
64. Цвијеће у вази / Cvijeće u vazi / Flowers in the Vase / 1980.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
28,5 x 51 cm
MXT
65. Стјечци (Радимља) / Stećci (Radimlja) / Stećak tombstones (Radimlja) / 1982.
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
68 x 78 cm
MXT
66. Пред братовљевом сликом / Pred bratovljevom slikom / In front of the Brother's Painting
уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
68 x 48 cm
MXT
67. Жена из Почитеља / Žena iz Počitelja / A woman from Počitelj / 1978.
уље на картону / ulje na kartonu / oil on cardboard
68 x 48 cm
MXT

68. Поглед на Нудо и Ластву / Pogled na Nudo i Lastvu / The view of Nudo and Lastva / 1978.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

48,5 x 68,5 cm

MXT

69. Арсланагића мост на Требињици / Arslanagića most na Trebišnjici / Arslanagića Bridge on the River Trebišnjica / 1980.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

61 x 46,7 cm

MXT

70. Херцеговачка авлија / Hercegovačka avlja / The Herzegovinian Courtyard / 1979.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

61,7 x 48 cm

MXT

71. Поглед на Новгород / Pogled na Novgorod / The view of Novgorod / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

63 x 48 cm

MXT

72. Са Аничковог моста I / Sa Ančikovog mosta I / From the Ančika's Bridge I / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

64 x 48 cm

MXT

73. Из околине Туле / Iz okoline Tule / From the vicinity of Tula / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

63 x 48 cm

MXT

74. Дом Ростових из „Рата и мира“ / Dom Rostovih iz „Rata i mira“ / The Home of the Rostov's Family from the “War and Peace” / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

63 x 48 cm

MXT

75. Лењинов маузолеј I / Lenjinov mauzolej I / Lenin's Mausoleum I / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

63 x 48 cm

MXT

76. Соба Александра Пушкина / Soba Aleksandra Puškina / Alexander Pushkin's Room / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

63 x 48 cm

MXT

77. Симбол Ленjingrada / Simbol Lenjingrada / The Symbol of Leningrad / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

63 x 48 cm

MXT

78. Толстојева Јасна Пољана / Tolstojeva Jasna Poljana / Tolstoy's Yasnaya Polyana / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

100 x 78 cm

MXT

79. Стара и Нова Москва / Stara i Nova Moskva / Old and New Moscow / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

58 x 46 cm

MXT

80. Са ријеке Мојке / Sa rijeke Mojke / From the River Moyka / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

63 x 48 cm

MXT

81. Дио Нove Москве / Dio Nove Moskve / The part of New Moscow / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

64 x 30 cm

MXT

82. Са жељезничке станице Љовва / Sa željezničke stanice Ljova / From the Railway Station in Lviva / 1970.

уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper

70 x 50 cm

MXT

83. Руска мртвa приroda / Ruska mrtva priroda / The Russian Still Life / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

61 x 48 cm

MXT

84. Новгород кроз „Мали Кремљ“ / Novgorod kroz „Mali

GJBB – Galerija „Josip Vero Benković“, Herceg-Novi

UGBiH – Umjetnička galerija BiH, Sarajevo

MXT – Muzej Херцеговине у Требињу

Kremlj“ / Novgorod through „small Kremlin“ / 1970.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas

63 x 48 cm

MXT

85. Са Црвеног тра / Sa Crvenog trga / From the Red Square / 1970.

уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper

34 x 25 cm

MXT

86. Зелена грађевина у Москви / Zelena građevina u Moskvi / The green Building in Moscow / 1970.

уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper

34 x 26 cm

MXT

87. Са жељезничке станице у Чопу / Sa željezničke stanice u Čoru / From the Railway Station in Chop / 1970.

гваš / gvaš / gouache

23 x 19 cm

MXT

88. Толстојев сат у Јасној Пољани / Tolstojev sat u Jasnoj Poljani / Tolstoy's Clock in Yasnaya Polyana / 1970.

уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper

34 x 25 cm

MXT

89. Прозор Толстојеве собе у Јасној Пољани / Prozor Tolstojeve sobe u Jasnoj Poljani / The Window in Tolstoy's Room in Yasnaya Polyana / 1970.

уље на папиру / ulje na papiru / oil on paper

34 x 25 cm

MXT

90. Мала Рускиња из Москве / Mala Ruskinja iz Moskve / The little Russian Girl from Moscow / 1970.

уље на хамеру / ulje na hameru / oil on paper

63 x 48 cm

MXT

91. Лука Томановић / Luka Tomanović / Luka Tomanović Milena Шотра Гаћиновић / Milena Šotra Gaćinović / Milena Šotra Gaćinović

дрво / drvo / wood

45,5 x 25 cm

MXT

Пољски штафелај и сликарски прибор Милене Шотре Гаћиновић уступљени су љубазношћу Удружења за културу, уметност и међународну сарадњу „Адлигат“.

На изложби су такође заступљени скенирани костимографски цртежи и акварели, скице и постери за реклами Милене Шотре Гаћиновић, које је госпођа Ксенија Гаћиновић, Миленина ћерка, даровала Музеју примењене уметности у Београду.



Издавач / Izdavač / Publisher
Музеј Херцеговине у Требињу / Museum of Herzegovina in Trebinje

За издавача / Za izdavača / For the publisher
Ивана Грујић / Ivana Grujić

Изложбу приређује / Izložbu priređuje / The exhibition is organized by

Музеј Херцеговине у Требињу у сарадњи са Галеријом „Јосип Бепо Бенковић“ из Херцег Новог, Умјетничком галеријом Босне и Херцеговине из Сарајева, Музејом примењене уметности из Београда и Удружењем за културу, уметност и међународну сарадњу „Адлигат“ / Museum of Herzegovina in Trebinje in cooperation with Gallery Josip Bepo Benković from Herceg Novi, Art Gallery of Bosnia and Herzegovina from Sarajevo, Museum of Applied Art from Belgrade and Association for Culture, Art and the International Cooperation called „Adligat“

Аутор изложбе и каталога / Autor izložbe i kataloga / The author of the exhibition and the catalogue
Тамара Рајковић / Tamara Rajković

Текст / Tekst / Text
Сарита Вујковић, Тамара Рајковић, Ивана Грујић / Sarita Vujković, Tamara Rajković, Ivana Grujić

Лектор / Lektor / Lector
Данијела Јелић, Дијана Црњак / Danijela Jelić, Diana Črnjak

Превод на енглески језик / Prevod na engleski jezik / Translation in English
Образовни центар Церовац / Educational Center Cerovac

Фотографије и скенирани документи / Fotografije i skenirani dokumenti / Photos and scanned documents
Јован Видаковић, Лејла Вољевица Радовић, Вања Берберовић Шуберић, Фото-документација Музеја Херцеговине у Требињу, Музеј примењене уметности Београд / Jovan Vidaković, Lejla Voljević Radović, Vanja Berberović Šuberić, Foto-Documentation Center of the Museum of Herzegovina, Museum of Applied Art Belgrade

Графичко обликовање / Grafičko oblikovanje / Graphic design
Тихомир Илић / Tihomir Ilić

Техничка поставка / Tehnička postavka / Technical setting
Борислав Грубач / Borislav Grubač

Штампа / Štampa / Print
Printshop Trebinje

Тираџ / Tiraž / Print run
300

Милена Шотра Гаћиновић – изложба поводом 110 година од рођења сликарке, у склопу прослављања Преображења Господњег, славе Града Требиња, реализована је под покровитељством Министарства просвјете и културе Републике Српске, Града Требиња и општине Херцег Нови. Захвалност дугујемо директорима Галерије „Јосип Бепо Бенковић“ Херцег Нови гђи Славици Божковић, Умјетничке галерије БиХ Сарајево г. Страји Крсмановићу, Музеју примењених уметности Београд гђи Љиљани Милетић Абрамовић, Удружењу „Адлигат“ Београд г. Виктору Лазићу, гђи Бранки Боројевић Ђокић, дизајнеру и архитекти ентеријера из Београда, иначе Милениној сестричини, која нам је сачувала и поклонила након смрти ћерке покојне Милене, Ксеније Гаћиновић, део документарне заоставштине.



CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

75.071.1:929 Шотра Гађиновић М. (083.834)

РАЈКОВИЋ, Тамара, 1987-

Милена Шотра Гађиновић : изложба поводом 110 година од рођења сликарке =the exhibition on the occasion of the 110th anniversary of the painter's birth / [Тамара Рајковић ; Сарита Вујковић ; Ивана Грујић]. - 1. изд. - Требиње : Музеј Херцеговине, 2019 (Требиње : Printshop). - 44 стр. : илустр. ; 22x22 см

Упор. срп. текст и енгл. превод. - Текст ћир. и лат. - Подаци о аутору преузети из колофона. -
Тираж 300. - Каталог радова: стр. 42-44. - Библиографија: стр. 41.

ISBN 978-99938-744-7-8

а) Шотра Гађиновић, Милена (1909-2003) -- Сликарство -- Изложбени каталоги

COBISS.RS-ID 8322840

Слика на корицама / Slika na koricama / Painting on the Cover:

Херцеговка у народној ношњи, детаљ / Herzegovka u narodnoj nošnji, detalj / The Herzegovinian Woman in the national Costume, detail / 1980.

уље на платну / ulje na platnu / oil on canvas
MXT



Фигура, детаљ / *Figura*, detail / *The Figure*, detail / 1943.
темпера на картону / tempera na kartonu / tempera on cardboard
GJBB

